

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Інститут управління, психології та безпеки

Кафедра практичної психології

**ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У
МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

кваліфікаційна робота

здобувача вищої освіти

освітнього ступеня «бакалавр»

Дмитра ІВАШКІВА

4 курсу денної форми навчання

спеціальність 053 «Психологія»

ОПП «Психологія»

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук

Петро КОЗИРА

Рецензент:

кандидат психологічних наук, доцент

Оксана ХРИСТУК

Кваліфікаційна робота допущена до захисту

«___» _____ 2023 р., протокол № _____

Т.в.о. завідувача кафедри практичної психології

доктор психологічних наук, доцент

_____ Євген КАРПЕНКО

Львів

2023

АНОТАЦІЯ

Івашків Дмитро Олегович. Особливості професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

Робота присвячена вивченню особливостей професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів. Проаналізовано особливості професійних та життєвих перспектив у психологів. Висвітлено результати емпіричного дослідження, які дали змогу з'ясувати специфіку змістових характеристик професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

Ключові слова: професійні перспективи, життєві перспективи, життєве самовизначення, юність, професійна підготовка.

Рецензент: кандидат психологічних наук, доцент Оксана ХРИСТУК.

ABSTRACT

Ivashkiv Dmytro Olehovych. Peculiarities of professional and life prospects of future psychologists.

The work is devoted to the study of the peculiarities of professional and life prospects of future psychologists. Peculiarities of professional and life perspectives of psychologists are analyzed. The results of empirical research, which made it possible to find out the specifics of the content characteristics of professional and life perspectives of future psychologists, are highlighted.

Key words: professional prospects, life prospects, life self-determination, youth, professional training.

Reviewer: candidate of psychological sciences, associate professor Oksana KHRYSTUK.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У ПСИХОЛОГІВ.....	7
1.1. Поняття та місце життєвої перспективи у психологічній науці.....	7
1.2. Вікові особливості ранньої юності в контексті життєвого самовизначення.....	12
1.3. Проблема професійного становлення майбутнього психолога.....	18
1.4. Теоретичні основи професійної підготовки в умовах зво, як головної складової становлення майбутнього психолога.....	21
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	28
2.1. Мета, завдання та методика дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.....	28
2.2. Збір та аналіз отриманих результатів.....	35
2.3. Методичні рекомендації щодо формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх психологів.....	48
Висновки до розділу 2.....	51
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	58

ВСТУП

Актуальність теми. Посилена увага до питань механізмів формування професійної ідентичності майбутніх фахівців підкреслює актуальність оцінки початкового етапу професійного вибору, а саме його мотивації. Будучи особистісно та соціально детермінованим, вибір майбутньої професії відображає очікування майбутнього фахівця в обраній сфері діяльності. Проте сучасна соціально-економічна ситуація не завжди дозволяє молодій людині об'єктивно оцінити власні можливості та здібності, висуваючи на перший план питання престижу та добробуту, які, на думку майбутнього фахівця, визначають її місце в суспільній ієрархії. Тому вибір професії, спотворення її мотиваційної складової, труднощі професійної адаптації не завжди є обґрунтованими та аргументованими. Тому розуміння сутнісних особливостей мотиваційної складової професійного вибору має практичне значення для забезпечення адекватності психологічної допомоги як на етапі вибору, так і в процесі первинної професіоналізації. Ці питання особливо гостро постають у контексті підготовки майбутніх психологів. Особливим предметом дослідження має стати мотивація їхнього професійного вибору. Зокрема, щодо формування професійної самосвідомості студентів – майбутніх психологів.

Проблема професійно-особистісного становлення психолога розглядається в науковій психологічній літературі в контексті загальнотеоретичних підходів (Г. Абрамова, О. Бондаренко, І. Дубровіна, Ю. Ємельянов, С.Максименко, В. Панок, Н. Пов'якель, Н.Т. Яценко та ін.) та прикладних досліджень (Ю. Долинська, З. Кісарчук, В. Коновальчук, Д. Леонт'єв, О. Мешко, В. Михайлова, Л. Мова, В. Носков, І. Попович, О. Саннікова, Л. Терлецька, Г. Хомич, Н. Шевченко та ін.).

Особливостями навчання займалися Н. Ничкало, Л. Сущенко, Л. Бондар, О. Абадуліна, В. Сластенін, Н. Кузьміна, О. Романовський, І. Соколова, Н. Якса, С. Цюра, С. Когут. майбутніх спеціалістів вищих навчальних закладів. тощо.

Проблему професійної підготовки майбутніх психологів у своїх працях порушували О. Бондаренко, Н. Пряжнікова, В. Панок, В. Сімеченко, С. Максименко, В. Сагарда, Н. Чепелева, А. Руденок, Я. В., В. В. Шевченків, В. В. Шевченків. Чаплак, Є. Корабліна, І. Дубровіна та інші.

Незважаючи на теоретичну обґрунтованість досліджуваної проблеми, питання щодо формування системи професійних смислів майбутніх психологів на основі мотиваційної складової їхньої професійної діяльності в процесі професійної підготовки потребують подальшого вивчення. З цієї точки зору цікавим є аналіз особливостей мотиваційної складової професійного вибору студентів, які здобувають психологічні знання у системі вищої освіти.

Саме тому, надзвичайна актуальність і недостатня розробленість даної проблеми у сучасній науці зумовила вибір нашої теми дослідження: **«Особливості професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів».**

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження особливостей професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- дослідити поняття та місце життєвої перспективи у психологічній науці, а також висвітлити вікові особливості ранньої юності в контексті життєвого самовизначення:

- проаналізувати проблему професійного становлення майбутнього психолога;

- охарактеризувати теоретичні основи професійної підготовки в умовах зов, як головної складової становлення майбутнього психолога;

- провести емпіричне дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів;

- навести методичні рекомендації щодо формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх.

Об'єктом дослідження є особливості професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

Предметом дослідження є професійні та життєві перспективи.

Методом дослідження є:

- описово-аналітичний метод, що полягає у зібранні та упорядкуванні матеріалу;

- діагностичні (емпіричні) методи. Для перевірки професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів – студентів Львівського державного університету внутрішніх справ ми використовували наступні методи діагностики:

1) Для визначення рівня усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації використано методику «Нескінченні речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна;

2) З метою визначення змістовного виміру бачення та перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, що ґрунтується на ціннісно-мотиваційних орієнтаціях особистості, використано методику «Професійна мотивація»;

3) Методика «Мотиви вибору професії» (МВП);

4) Методика вимірювання рівня рефлексивності за А. В. Карповим.

Емпірична база дослідження. Наукове дослідження проводилось за участю 56 студентів 1-го та 2-го курсу факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Структура та обсяг. Випускна кваліфікаційна робота складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, висновку, списку використаних джерел з 53 од. Основний текст викладено на 47 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У ПСИХОЛОГІВ

1.1. Поняття та місце життєвої перспективи у психологічній науці

Проблема життєвих перспектив особистості в психологічній літературі не нова. Таким чином, у психоаналізі значна увага приділяється підсвідомим детермінантам психічного розвитку людини. Формування життєвих цілей і життєвої цілеспрямованості особистості в цілому дослідники пов'язують із переживанням задоволення й уникнення незадоволення, глибоким розумінням власної ідентичності та пошуком свого місця в суспільстві та ін. Перспектива – це плани на майбутнє. У життєвій перспективі буде складатися система цінностей і цілей, реалізація яких, за висновками людини, робить її життя найбільш ефективним [44, с. 118].

Життєва перспектива – це складна картина майбутнього у складному дослідницькому взаємозв'язку запрограмованих і очікуваних подій, від яких, на думку особистості, залежить її індивідуальна цінність і сенс життя [10, с. 132].

Життєві перспективи особистості, їх чітке усвідомлення, їх роль, надійність досягаються професійним, сімейним і віковим самовизначенням життя, яке залежить від особистості, від її соціально-психологічної та соціальної зрілості та активності. Щоб активізувати потребу в проектуванні життєвої перспективи, необхідно постійно з'ясовувати, як конкретні наміри, запити, склад особистості виражаються в її життєвих проявах, які наслідки ті чи інші способи життя мають для внутрішнього світу і особистості. склад, як змінюються їх мотиви і характер, розвиваються здібності

.Дослідники вказують на такі основні теоретичні основи розуміння поняття «особиста життєва перспектива»: її локалізація у свідомості; наявність у життєвій перспективі набору запланованих і очікуваних подій у майбутньому; включення в його структуру стійких зв'язків між подіями, що належать до модусу майбутнього, а також до модусу минулого і теперішнього; побудова

життєвої перспективи в логіці «причина-наслідок», «мета-засіб», що забезпечує її цілісність і безперервність [27, с. 205].

При оцінці параметрів життєвої перспективи використовуються бінарні параметри: оптимізм / песимізм; особистість / нормативність; реалістичність/нереалістичність; диференційованість / недиференційованість тощо [22, с. 31].

Основними функціями життєвої перспективи є регулятивна, прогностична, когнітивна, транзитивна, оцінна та адаптивна. Прогнозування, проектування та програмування є формами особистісного усвідомлення власних перспектив.

Життєва перспектива – це картина майбутнього, що містить складний зв'язок очікуваних подій. Він відтворює загальну спрямованість, враховує потенціал розвитку, може бути не тільки позитивним, не залучає вольових зусиль. Життєва перспектива – це шлях свідомого, відносно структурованого розвитку майбутньої особистості. Це потенційні здібності особистості, які об'єктивно присутні в сьогоденні можуть проявитися в майбутньому [43, с. 84].

Життєві перспективи поєднують як майбутні життєві цілі, так і темпи руху до них, забезпечуючи зростання активності особистості.

Наявність життєвих перспектив передбачає вибір певних життєвих стратегій їх досягнення. Життєві стратегії реалізуються як вибір і ранжування людиною певної ідентичності, індивідуальних стилів, досяжних статусів у ситуації актуального самовизначення [48, с. 364].

Плануючи своє майбутнє, конкретні події - плани і цілі, людина виходить, перш за все, з певної ієрархії цінностей, закладених у її свідомості. Ціннісні орієнтації особистості – це чинники, які визначають рух її життєвого шляху від події до події [35, с. 18]. Тому «життєвий шлях – це не лише раз і назавжди зафіксована позиція, а певна лінія життя, тобто реалізація свого життя в часі» [51, с. 21].

Життєва мета є одним із найважливіших елементів свідомості особистості і багато в чому залежить від її свідомості, інтересів, потреб, здібностей, життєвого досвіду, соціального статусу, системи її соціальних ролей.

Життєві плани – це засоби реалізації життєвої мети, їх конкретизація в хронологічному та змістовному аспектах, вони визначають порядок дій, необхідних для реалізації життєвої мети як основних орієнтирів життєвого шляху в майбутньому.

Таким чином, майбутнє можна сприймати як відносно впорядковану сукупність подій, реалізація яких сприяє досягненню бажаних результатів [23, с. 224].

Свою життєву перспективу людина бачить як загальний напрям можливих найважливіших подій. Спираючись на власну модель світу та наявну ситуацію сьогодення, особистість здійснює процедуру проблематизації дійсності чи реальності, тобто створює прогноз власного майбутнього. Побудова життєвої перспективи передбачає створення власного життєвого проекту, тобто створення нової предметності свого життя.

Проектування передбачає: постановку цілей і складання життєвих планів на основі ціннісних орієнтацій особистості; аналіз можливостей реалізації поставлених цілей та емоційної готовності до запланованих, прогнозованих або прогнозованих подій [1, с. 428].

Майбутнє, як розв'язання завдання і досягнення мети в невизначеній ситуації сьогодення, формалізується у свідомості особистості як програма пошуку рішення. На кожному етапі життєвого шляху перспектива повинна змінюватися і коригуватися відповідно до поточної ситуації і попереднього рівня досягнень особистості.

Усвідомлена й узгоджена життєва перспектива особистості визначає перехід від спонтанного способу життя до такого, який вона буде створювати цілеспрямовано та своїми руками. Саме наявність такої перспективи перетворює людину з об'єкта впливу мінливих життєвих обставин на суб'єкта власного життя та діяльності [46, с. 22].

Висловлені авторами погляди на планування життєвої перспективи об'єднуються акцентуванням на наступних складових планування життєвого шляху особистості: по-перше, перспектива розуміється як цілепокладання, «як

результат побудови певної життєвої перспективи»; «піраміда» її мотивів, «перспектива» – побудова «піраміди» її мотивів; формування стійкого ядра ціннісних орієнтацій»; по-друге, визначення шляхів досягнення мети, шляхів, якими «люди мають намір йти, об'єктивних і суб'єктивних ресурсів, які їм для цього знадобляться»; по-третє, усвідомлення цінності та сенсу реалізації життєвих планів [29, с. 186].

Життєва перспектива відкривається перед тим, хто створив систему певних життєвих стосунків, систему опор, що мають усе більшу цінність. Сукупність цих стосунків становить життєву позицію, яка цілісно визначає майбутнє особистості. Досягнення життєвих рубежів сприяє досягненню життєвої мети, в певному сенсі гарантує майбутнє.

В даний час переважна більшість дослідників [21, с. 190] наполягають на важливості вивчення життєвих перспектив в єдності ціннісно-сміслових аспектів і самоорганізації життєвого часу і діяльності особистості.

На основі аналізу науково-психологічних підходів до структурних компонентів, що забезпечують реалізацію життєвої перспективи, можна віднести: життєві цілі; плани; програми; набутий особистий життєвий досвід; ціннісні орієнтації особистості [47, с. 321].

Життєві цілі виступають як основні мотиваційні орієнтири життєвого шляху особистості щодо власного майбутнього, виконують функцію розумового передбачення результатів діяльності та є змістово-хронологічною віхою реального майбутнього. Виділяють різні види цілей: реальні, утопічні, ідеальні. Здатність особистості відокремлювати мрії від реальності, фантазії від реальності, спрямовувати зусилля на реальні цілі є визначальним фактором у формуванні реалістичної перспективи.

Спрямованість у майбутнє, крім часового виміру, має змістовний вимір, який визначається пошуком сенсу життя, формуванням життєвої позиції та дотриманням лінії життя.

Передумови реалізації життєвої перспективи пов'язані зі здатністю особистості до саморегуляції: постановка цілей, розуміння шляхів і способів їх

досягнення, готовність до реалізації програм дій і реалізації власних планів, а також наявність системи суб'єктивних критеріїв, за якими відстежуються та оцінюються результати [36, с. 66-67].

Парадигма життєвого шляху. Життєвий шлях – одна з найважливіших дослідницьких парадигм. Вивчає взаємозв'язок між людськими життями та суспільством, що змінюється, взаємозалежність повсякденного життя та людської діяльності. Життєвий шлях синтезує основні зміни в розумінні та вивченні життя. Ця загальна концептуальна тенденція зробила час, ситуації та процес найвидатнішими вимірами соціологічної теорії та її основного інструментального аналізу. Життєвий шлях розглядається як багаторівневий феномен, який поєднує процеси через соціальні інститути та організації з соціальними траєкторіями індивідів та процесами їх розвитку [5, с. 83].

Індивідуальний життєвий шлях – це послідовність дій і подій людей у різних сферах усупільненого повсякденного життя, організована в інституціоналізовані сфери їх діяльності, певні стани та характеристики, що розвиваються, трансформуються, змінюються в часі. Суспільство не формується існуванням у цей конкретний момент. Воно існує лише завдяки часу [49, с. 224].

Життєва перспектива – це динамічний образ майбутнього, не раз і назавжди обрана стратегія поведінки. Кожному якісно новому етапу життєвого шляху має відповідати певний зміст перспективи, в якому одні складові зберігають узгодженість, а інші відображають реальні зміни середовища і самої людини [13, с. 77].

Отже, в результаті теоретичного дослідження проблеми життєвої перспективи можна стверджувати, що життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього, яка перебуває у взаємозв'язку запрограмованих і очікуваних подій, що залежать від соціальної цінності та сенсу життя окремої людини. Власне, проблема життєвих перспектив полягає в тому, що людина може перейти від спонтанного способу життя до такого, який визначає сама.

1.2. Вікові особливості ранньої юності в контексті життєвого самовизначення

Вітчизняний дослідник М. В. Семіліт розробив метод психологічної проєкції майбутнього та застосував його у професійній підготовці педагогічних працівників. Учений зазначає, що центром психологічного життя людини є взаємодія минулого і майбутнього з сьогоденням, що дає змогу інтегрувати власний минулий досвід і перспективу на майбутнє в єдине сприйняття. Тобто для визначення поточного сенсу життя минуле і майбутнє активізують досвід і психологічний контекст можливих перспектив. З цього випливає, що проєктування майбутнього трактується як перенесення внутрішнього плану життя на зовнішні відносини між певними індивідами [38, с. 122].

Однією з умов готовності особистості до проєктування власного майбутнього є рівень розвитку її самосвідомості, який виявляється в сприйнятті особистістю свого «Я» та «Я» інших людей, в особливостях свого «Я-концепція». Витіснення зі свідомості людини реальних майбутніх подій, які неминуче відбудуться, призводить до страху перед майбутнім, що часто змушує людину повертатися до попередніх форм поведінки, регресувати. Суперечливість суб'єктивної картини професійного шляху, нечіткість і незбалансованість уявлень людини про своє минуле, сьогодення та майбутнє можуть призводити до кризових переживань, які обов'язково вказуватимуть на етапі проєктування майбутньої професійної самореалізації [14, с. 135].

Цілі, плани, ціннісні орієнтації відіграють ключову роль у процесах самовизначення та самореалізації особистості. Так, Г. О. Балл зазначає, що вони є «послідовними етапами суб'єктивної регуляції життєдіяльності людини». Ціль розглядається як об'єктивно-хронологічна межа реального майбутнього, безпосередньо пов'язана з проблемами сьогодення. До цієї межі майбутнє наповнене конкретними життєвими планами для реалізації поставлених цілей, а за межею воно може бути представлене в загальних життєвих цінностях [3, с. 13]. Зі сказаного зазначимо, що несформованість уявлень людини про

власне майбутнє може проявлятися в суперечливості, неузгодженості, несформованості ієрархії ціннісних орієнтацій.

Дослідниця І. Нікітіна розробила основний механізм формування самовизначення особистості шляхом прийняття змісту «Я як суб'єкт діяльності». Складовими такого механізму є: актуалізація смислоутворюючих мотивів з раціоналізацією можливих цінностей, поляризації протилежностей; саморозуміння і самопізнання з розумінням майбутнього потенційного «Я», прийняття сенсу перспективного «Я»; усвідомлення сенсу з оцінкою суперечності мети і результату, негативне переживання ймовірної втрати сенсу «Я» [19, с. 8].

Л. Лепіхова розглядає самореалізацію як психічну самоорганізацію поведінкової регулятивної діяльності, спрямованої на досягнення цілей, і підкреслює, що такий процес відбувається через актуалізацію механізмів системи цілепокладання, де всі її елементи тісно пов'язані між собою – життя вимагає очікуваних результатів. Саме життєві потреби спонукають до активізації мотиваційної сфери, де кожен компонент має своє функціональне призначення та змістове навантаження, а в сукупності такі компоненти визначають індивідуальну неповторність особистості та впливають на постановку життєвих завдань і сенсу її життя [17, с. 103].

Тому професійна перспектива розглядається як цілісна картина професійного майбутнього, яка ґрунтується на взаємозв'язку запланованих і очікуваних подій, у яких особистість вбачає суспільну цінність та індивідуальний сенс свого життя. Визначальними компонентами перспективи професійної самореалізації є усвідомлення часової та змістової перспективи, а також мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Досліджуючи проблеми перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, варто проаналізувати віковий контекст становлення особистості професіонала. Отже, розглянемо особливості молодості, психологічний зміст якої пов'язаний із формуванням цілісної життєвої перспективи, із входженням молодої людини в нову соціальну ситуацію, життєво важливим процесом особистісного та професійного самовизначення.

Загалом хронологічно молодість припадає на період від 15 до 23 років, у якому виділяються етапи ранньої юності або старшого шкільного віку (15-18 років) і період пізньої юності (18-23 роки) [20, с. 224].

За К. Е. Хінтона, підлітковий вік у дівчат триває від 13 до 19 років, у хлопців – від 14 до 22 років. Учений вважає, що це, перш за все, період духовного розвитку, новоутвореннями якого є відкриття «Я», розвиток рефлексії, усвідомлення своєї індивідуальності та її властивостей; поява життєвого плану та установки на свідому побудову власного життя [53, с. 32]. Період молодості Н. В. Петренко поділяє молодість на дві фази: у 14-17 років проблемою може стати криза, пов'язана з бажанням звільнитися від дитячої залежності; в 17-20 – може з'явитися «криза відстороненості», переживання самотності. Цю теорію розвинув А. І. Іващенко, який характеризував вікову динаміку самовизначення через поняття «самореалізація». За його словами, самореалізація в повному розумінні – це результат життєвого шляху, коли цінності та цілі, до яких свідомо чи несвідомо прагнула людина, отримали адекватну відповідь. У різні вікові періоди самоактуалізація характеризується різноманітними проявами: у віці 1,5 року – хорошим самопочуттям, у 12-18 років – переживанням закінчення дитинства, у дорослому віці – самореалізацією [11, с. 53]. Тому А. І. Іващенко наголошує на продуктивних складових процесу самовизначення та трактує його як передумову професійної та життєвої самореалізації особистості.

У молодості особливого значення набуває особистісне майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи, підвищується рівень самооцінки особистості. Провідною діяльністю молоді є навчально-професійна. Вибір професії та побудова плану професійного життя є важливими складовими особистісного самовизначення; яка виникає в результаті аналізу майбутньої діяльності з точки зору її практичного застосування, а також оцінки особистісних ресурсів. Осмислене планування життєвих і професійних перспектив стає певним «афективним центром життєвої ситуації» молоді [16, с. 2].

Як зазначає І. Ю. Філіппова, самовизначення як акт починається із суттєвої зміни життєвих умов, що проявляється насамперед у відриві від батьківської

родини, необхідності самостійного визначення власних життєвих орієнтирів і цінностей, усвідомленні свого життя. вибір. життєвий шлях [44, с. 119].

Короткий аналіз особливостей підліткового віку показує, що переважна більшість робіт присвячена дослідженню проблеми формування життєвої перспективи молодшого юнацтва. Недостатньо вивченими є особливості становлення особистості в період пізньої юності, зокрема специфіка світогляду та самореалізації студента. Слід зазначити, що успішна навчальна діяльність учня залежить не тільки від рівня володіння прийомами розумової діяльності, а й від особистісних властивостей – стійкої системи ставлення учня до навколишнього середовища та самого себе. Нерівномірність її розвитку є характеристика психологічної специфіки студентства. З одного боку, в молодості максимально розвинені психологічні якості та вищі психічні функції, зокрема: увага, пам'ять, мислення та мова, емоції та почуття. Цей факт дозволяє зробити висновок, що цей період життя є найбільш сприятливим для навчання та професійної підготовки. У цей час починає формуватися індивідуальний стиль професійно-трудової діяльності людини.

Проте, з іншого боку, спостерігається певна нерівномірність когнітивного розвитку. У переважній більшості юнаків і дівчат фіксується низький рівень розвитку простих розумових операцій – класифікації, порівняння, визначення, тобто «шкільне» ставлення до навчання, орієнтація на результат діяльності та байдужість до навчання. При цьому поступово набуває значення абстрактне мислення, формується узагальнена картина світу, встановлюються глибокі взаємозв'язки між різними сторонами життя. Надзвичайно важливою здатністю, яку має набути студент вищого навчального закладу, є вміння вчитися, самостійно здобувати знання на основі творчого мислення для професійного самовдосконалення. Це пов'язано з такою рисою молодості, як усвідомлення власної індивідуальності та неповторності. Формування самосвідомості актуалізує прояв більш важливих вікових потреб – у досягненнях, у спілкуванні, у пізнанні, в ізоляції тощо. Зокрема, особистості бажано вчасно знайти сферу

успішного самоствердження, інакше йому може загрозувати невротизм, хвороба тощо. Потреба в досягненні може перешкоджати пізнавальній потребі, яка задовольняється у творчій, дослідницькій діяльності, але її результати можуть бути відстрочені в часі. При прийнятті рішення про кар'єру важливе місце належить соціально-психологічному реалізму, тобто вмінню визначати відповідність власного «Я» соціальному простору, який надає обрана професія. Вибудовується «Я-концепція» особистості та концепція життя, де рівень ідентичності «Я» для себе є тією силою, яка визначатиме успіх у реалізації намірів щодо свого життя. Вирішення життєвих завдань, зокрема завдань саморозвитку, прогнозування проєктів, орієнтація в майбутнє, а також визначення рівня можливої його реалізації.

Розглянуті особливості окреслюють свідоме ставлення молодого людини до навколишнього середовища, власної діяльності, себе і, звичайно, власного майбутнього. Життєве самовизначення в підлітковому віці є гострою потребою особистості. Його реалізації сприяють такі передумови, як: розвиток когнітивної та емоційно-вольової сфер особистості, рефлексії, системи особистісних смислів, формування її самосвідомості. Спрямованість на майбутнє є провідною характеристикою самовизначення в період молодості, яка визначає формування життєвої перспективи особистості [39, с. 240].

За результатами А. Левенець, формування ціннісно-сміслового виміру життєвої перспективи в період молодості домінує над формуванням часового. Тому, мабуть, молоді люди відчувають значні труднощі у визначенні життєвих цілей, шляхів і методів їх реалізації. Зростає рішучість і диференціація життєвих перспектив. Рання юність характеризується оптимізмом на тлі відсутності реалістичних життєвих планів, пізня – здебільшого тривога та невпевненість. Далека життєва перспектива майже не представлена в планах юнаків обох вікових груп: зокрема, у старшокласників – віддалена життєва перспектива (до 30 років), а у студентів – близька життєва перспектива. Для молоді характерний низький рівень побудови життєвих програм [16, с. 5]. Тому самовизначення є значущим етапом професійної самореалізації, оскільки саме на цьому етапі

людина на основі самопізнання та саморегуляції буде ідеальною моделлю майбутньої професійної діяльності, усвідомлюючи власні професійні перспективи.

Отже, на основі уявлень про події життя в минулому, сьогоднішні та майбутньому та зв'язки між ними в особистості формується суб'єктивна картина, яка стає важливим регулятором діяльності, пов'язаної з професійним самовизначенням і самореалізацією. Активність позиції індивіда в таких процесах відображає рівень можливої реалізації його професійного задуму, проте проектування майбутнього часто є ментальним образом.

У період юності істотного значення набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи. Ключовою є навчально-професійна діяльність, на основі якої вибір професії та побудова професійного життєвого плану стають важливими складовими самореалізації особистості. Осмислене планування життєвих і професійних перспектив стає центром життєвої ситуації молоді. Від динаміки та успішності професійного самовизначення людини залежить ефективність інших видів самовизначення – особистісного, сімейного та життєвого.

1.3. Проблема професійного становлення майбутнього психолога

Проблема професійно-особистісного становлення психолога розглядається в науковій психологічній літературі в контексті загальнотеоретичних підходів.

Будь-яка діяльність людини визначається двома аспектами: інституційним і особистісним. Перша з них визначає діяльність як історичний засіб задоволення інтересів і потреб суспільства, як соціально зумовлену соціальну функцію її учасників. «Через комплекс виконуваних форм діяльності людина набуває знеособлених соціальних функцій» [28, с. 37]. Отже, людина, яка обрала діяльність психолога, виконує соціальну роль психолога з властивими

функціями діагностики, консультування, реабілітації, профілактики, корекції тощо. Особистісний аспект діяльності інформує про особливості її предмета, оскільки особистість здійснює свою діяльність цілеспрямовано, свідомо, спираючись на наявні знання, уміння та навички. Ця сторона діяльності відображає якості особистості не самі по собі, а в їх діяльнісному прояві, тобто у формах їх розвитку і реалізації. Тому особистісний аспект діяльності психолога полягає у розкритті свого «Я» крізь призму свідомого, цілеспрямованого усвідомлення особистісно цінної та вільно обраної соціальної ролі – у професійній самореалізації.

Діяльність психолога, на відміну від інших професій, характеризується специфікою як по відношенню до її предмета – індивідуальності людини, так і по відношенню до знаряддя професійної діяльності – особистості психолога. Така специфіка передбачає відповідні вимоги до спеціаліста як до професіонала та як особистості. У цьому контексті надзвичайного значення набуває рівень самореалізації психолога. За словами Г. Дьяконова, рівень самоактуалізації особистості практичного психолога є «одним із критеріїв його професійної готовності» [9, с. 41]. Готовність до професійної діяльності психолога вчені визначають як цілісний динамічний комплекс психічних станів і професійно важливих якостей професійного психолога, який є продуктом синтезу багатьох психологічних явищ, що відбувається на певному рівні психології. формування фахівця і базується на орієнтації особистості професіонала на людину як об'єкт пізнання і забезпечує ефективність такої діяльності на рівні вимог професії [52, с. 54]. Готовність до роботи психолога як явища проявляється на фоні високого рівня розвитку особистості професійного психолога, зокрема: його морально-ціннісних, світоглядних і ділових якостей.

На думку Л. З. Сердюк, професійна підготовка майбутнього психолога спрямована на формування психологічної готовності до професійної діяльності. Структуру такої готовності формують професійно важливі особистісні якості та властивості, до яких належать: адекватна самооцінка, відсутність непродуктивних психологічних захист, чутливість, толерантність, емпатія;

пізнавальні вміння, зокрема: слухати інших, встановлювати контакт, розмовляти та переконувати, продуктивно рефлексувати; властивості психічних процесів, а саме: здатність до тривалої концентрації, оперативність і гнучкість процесів сприйняття і мислення, концентрація уваги, високий інтелектуальний потенціал і розвиток розумових операцій і процесів; і, нарешті, здатність майбутнього фахівця в галузі психології до діалогу та партнерства в плані створення професійних стосунків і регуляції професійного мислення [39, с. 242].

На думку С. Д. Судак, для повноцінної практичної діяльності психолога необхідні: ерудиція, вміння розуміти і використовувати в своїй роботі різноманітні психологічні поняття, знання невербальних реакцій, вміння виробляти різноманітні думки, здатність продукувати різноманітні психологічні концепції, здатність розуміти та використовувати різноманітні психологічні концепції у своїй роботі психологічні концепції, слова та моделі у власній культурі та в інших культурах; конфіденційність психологічної інформації; здатність до рефлексії змісту власної професійної діяльності; відкритість у засвоєнні нових знань, сприйняття альтернативних поглядів, прагнення до системного підходу у власній практичній роботі [42, с. 53].

На думку Л. Сохань, психолог є суб'єктом «допомагаючої» діяльності, в якій він допомагає сам собі. З цього випливає, що успішність професійної діяльності психолога багато в чому визначається його індивідуально-особистісними якостями: емпатією, прийняттям, гнучкістю, сміливістю, тобто такими якостями, які залежать від відносин з клієнтом і ступеня впливу на нього [40, с. 85].

Як зазначає А. Є. Левенець, робота практичного психолога належить до тих видів діяльності, у яких професійні та особистісні прояви тісно переплітаються («Я-функціональне» та «Я-екзистенціальне»). Тому професійний розвиток неможливий без розвитку особистості, а протиріччя між особистісним і професійним самосвідомістю можуть призвести до порушення особистості психолога [16, с. 7].

З цього випливає, що достатній рівень професійної підготовки майбутнього психолога можливий лише за умови певного рівня розвитку та самореалізації його особистості. Специфіка професійної самореалізації психолога зумовлена наявністю протиріччя, згідно з яким розуміння страждань і проблем іншої людини, з одного боку, можливе лише за наявності подібного життєвого досвіду психолога, а з іншого боку, для ефективного зцілення людини, яка перебуває у важкому, часто критичному психічному стані, психолог повинен мати енергію, оптимізм, силу, бути творчо самореалізованою особистістю. під час навчання у вищому навчальному закладі майбутньому психологу, окрім отримання знань, набуття практичних умінь і навичок, необхідно ще багато працювати над формуванням своєї особистості [19, с. 11].

Н. В. Петренко наголошують, що протягом усього періоду навчання майбутній психолог має проходити терапевтичні сесії як клієнт. Тільки в цьому випадку він знатиме свої захисні реакції, типові форми емоційних і поведінкових проявів у ситуаціях, що актуалізують його власні проблеми, зможе рефлексувати свої проєкції, усвідомлювати їх і самостійно коригувати. «В ідеальному варіанті особистість психотерапевта повинна бути звільнена від непродуктивних захистів, а продуктивні повинні перебувати в зоні усвідомлення людини, тобто контролюватися нею» [25, с. 53].

В останні роки в практиці підготовки психологів використовуються методи, що сприяють їх особистісній та професійній самореалізації. До них належать: самопізнання як важливий елемент підготовки майбутнього практичного психолога у ВНЗ; формування у майбутнього психолога спрямованості на оволодіння теоретичними та практичними знаннями та вміннями; вирішення психологічних ситуацій; формування особистісної позиції в процесі професійної підготовки психолога; використання активних методів і засобів навчання [7, с. 12].

Отже, специфіка діяльності психолога полягає в тому, що він не тільки досліджує індивідуальність іншої людини, а й фактично розкриває власну індивідуальність у професійній діяльності. З цього випливає, що рівень

самореалізації психолога є одним із провідних критеріїв його професійної готовності та показником його особистісно-професійної зрілості, що передбачає створення належних умов для професійної підготовки психолога у вищому навчальному закладі. установа.

1.4. Теоретичні основи професійної підготовки в умовах ЗВО, як головної складової становлення майбутнього психолога

Політичне та суспільне життя України змінюється дуже швидко. Щоб відповідати цим змінам, відбувається модернізація ринку праці, змінюються вимоги до спеціалістів усіх профілів. Випускник вищого навчального закладу повинен відповідати не тільки професійним якостям, а й певним особистісним якостям. Сьогодні головним завданням будь-якого вищого навчального закладу України є підготовка фахівця, який буде одночасно професіоналом своєї справи та людиною, яка вміє працювати в команді, нести відповідальність за свої вчинки, володіє емоційним інтелектом тощо.

Професія психолога вимагає спеціальної підготовки. Діяльність психолога будь-якого профілю передбачає, насамперед, не просто роботу з людьми, а й з їхнім внутрішнім світом – особливостями психіки. Тому сучасна освіта повинна приділяти особливу увагу підготовці фахівців у галузі психології.

Професійна підготовка майбутніх спеціалістів є важливим завданням, яке стоїть перед університетами. Н. Г. Ничкало у своїх працях зазначала, що професійна підготовка майбутніх спеціалістів має бути орієнтована на особистісно-творчий розвиток особистості [18, с. 10].

Т. Гончаренко визначає професійну підготовку як систему і вбачає її ознаки в цілісності, спрямованості, комплексності, можливості регулювання [6, с. 30].

Професійна підготовка існує в двох аспектах: у широкому розумінні професійне навчання – це різноманітні форми здобуття освіти, підготовки

професійних кадрів; у вузькому розумінні – прискорене засвоєння знань [12, с. 23].

Н. В. Підбуціка визначає професійну підготовку як певну сукупність знань, умінь, навичок, специфіки поведінки для забезпечення успішної діяльності фахівця [26, с. 281].

В. В. Шнвченко пропонує розглядати професійну підготовку в трьох аспектах: певна мета і кінцевий результат діяльності вищого навчального закладу; процес становлення студента як професіонала; особливості залучення студента до навчального процесу [50, с. 96].

На основі розглянутих дефініцій професійна підготовка визначається як освітній процес, спрямований на професійний та особистісно-моральний розвиток студента, що відповідає сучасним ринкам праці.

В. Панок у своєму науковому дослідженні виокремила особливості професійної підготовки майбутніх психологів.

Систематизувавши погляди вчених на цю проблему, автор виокремив три напрями професійної підготовки: формування та розвиток професійних умінь і навичок; формування позиції, спрямованості, професійної мотивації, ставлення до професії; формування професійно-особистісних якостей, що сприяють успішній професійній діяльності [24, с. 137].

На основі даних дослідження В. Панок запропоновано авторську трирівневу модель професійної підготовки майбутніх психологів: 1-й рівень складається із загальногуманітарних та загальнотеоретичних дисциплін, які мають викладатися з використанням класичних форм лекційних та семінарських занять; 2-й рівень характеризується вивченням теоретико-методологічних засад, а також цілеспрямованим розглядом різних напрямків у психології. Для студентів це необхідний процес. Завдяки цьому майбутнім психологам легше вибрати напрям у психологічній науці, який привертає найбільшу увагу, а також синтезувати свої знання, уміння та навички в єдине для становлення професіонала; 3 рівень – форми психологічної практики. Цей рівень

характеризується володінням спеціальними методиками і технологіями в рамках професійного спрямування [24, с. 138-139].

О. І. Галян розробила теоретичну модель професійної підготовки майбутніх психологів і виділила в ній кілька етапів: майбутній фахівець має необхідні теоретико-методологічні знання; накопичення власного життєвого досвіду, особистісного зростання, досвіду взаємодії з іншими людьми; професійні вміння, навички та знання; вироблення індивідуального стилю професійної діяльності; розвиток професійних навичок [4, с. 123].

Виділяють один із важливих аспектів професійної підготовки майбутніх психологів – психотерапевтичну сесію студента в ролі клієнта. Це сприятиме розвитку особистості фахівця в галузі психології, а також з'являться навички управління своїми емоціями [33, с. 140].

Н. О. Антонова поділяє студентів – психологів на два типи: вчені з орієнтацією на практику; практик, зацікавлений у науковій діяльності. Автор також зазначає, що освіта – це не лише навчання, а й виховання. Студент-психолог повинен бути не тільки конкурентоспроможним фахівцем, який відповідає сучасним вимогам ринку праці, але й бути розумною та культурною людиною, а також володіти певною психологічною культурою. Вплив педагогічного колективу, його ерудованість, моральна складова допомагають майбутньому психологу сформуватися як професійній та чесній особистості [2, с. 29].

О. Г. Романовський зазначає, що важливим аспектом для професійної підготовки майбутніх психологів є впровадження дисципліни «Філософія успіху». На лекціях та практиках студенти вивчають особливості лідерства та успіху, аналізують поняття «успіх» та його складові, аналізують портрет успішної людини, імідж, опановують навички, що сприяють успіху. На думку вченого, дисципліна допомагає тим студентам-психологам формувати вміння та навички досягнення успіху в особистому та професійному житті [34, с. 8].

Досвід професійної підготовки студентів-психологів за кордоном має деякі відмінності від українського. У США та країнах Європи підготовка майбутніх

фахівців у галузі психології здійснюється за такими принципами: базова теоретична підготовка, яка включає біологічну психологію, психологію розвитку, соціальну психологію, теорію і методологію, психологію розвитку; студенти мають можливість самостійно обирати дисципліни, які вивчатимуть. Такий підхід сприяє розвитку професійних навичок і визначає той напрям у психології, який розвиватиме майбутній фахівець; обов'язкова професійна практика під керівництвом досвідчених психологів і складання проекту для захисту наприкінці навчання [37, с. 485].

У США акцент професійної підготовки роблять на студентів, які цікавляться наукою, і тих, кому близька практична діяльність. Завдяки цьому студент має можливість вибору з багатьох навчальних курсів, як загальних, так і спеціальних. Зокрема, у психології студенти мають можливість вибирати з трьох типів курсів: обов'язкові курси; спецкурси, пов'язані з галуззю психології, яка цікавить студента; інтегративні курси [41, с. 23].

Професійна підготовка майбутніх психологів у вищих навчальних закладах США повною мірою сприяє становленню студента як фахівця, а головне розвитку в психологічному напрямку, в якому він надалі реалізовуватиме себе як фахівець.

Європейська система освіти дещо відрізняється від американської та української. Навчальний план передбачає проходження трьох циклів. Розглянемо їх докладніше: на 1-му циклі студенти знайомляться з різними напрямками психології, техніками та методами, знайомляться з непсихологічними теоріями; 2-й цикл дозволяє студенту отримати знання як фахівця загальної практики, так і фахівця в окремих областях психології. На цьому етапі студент може отримати диплом про вищу освіту; 3-й цикл – супервізорська практика. Проводиться з метою підготовки спеціаліста до самостійної практики та вміння поєднувати теоретичні та практичні знання [45, с. 150]. Вважаємо, що цей вид професійної підготовки майбутніх психологів є дуже значущим для реалізації фахівця як практика. Протягом усього циклу

навчання простежується орієнтація на практичну діяльність, а всі заходи щодо її реалізації здійснюються вищими навчальними закладами.

Для професійної підготовки майбутніх психологів-лідерів можна запропонувати такі напрями: проведення тренінгових занять, спрямованих на розвиток та вдосконалення лідерських якостей; підвищення самоорганізації студентів через виконання позааудиторних завдань, таких як: підготовка спільного проекту, тренінг тощо; впровадження дисциплін, спрямованих на підвищення рівня знань з питань лідерства, розвиток та підвищення рівня лідерських якостей та лідерського потенціалу; використання відеоматеріалів з теми лідерства, спрямованих на повноцінне формування у студентів погляду на особистість та діяльність лідера; створення можливості студентам проявити себе в тренерській роботі.

Отже, професійна підготовка є основною складовою становлення майбутнього психолога як успішного, конкурентоспроможного спеціаліста. Вища освіта України повинна приділяти велику увагу практичній діяльності студентів під час навчання у вищих навчальних закладах. Відзначається, що студенти отримують великий обсяг теоретичних знань і досить малий обсяг практичних навичок. У результаті ми отримуємо спеціаліста, який багато знає, але відчуває проблеми в практичній діяльності. На сьогоднішній день мало хто розуміє важливість розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів. Але цей аспект є невід'ємною складовою практичної діяльності успішного фахівця, тому вважаємо, що проблемі професійної підготовки майбутніх психологів слід приділяти достатню увагу. Продовжується робота з розвитку лідерських якостей та особливостей професійної підготовки майбутніх психологів.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши інформацію в першому розділі, ми можемо підсумувати, що життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього, яка перебуває у

взаємозв'язку запрограмованих і очікуваних подій, що залежать від соціальної цінності та сенсу життя окремої людини. Власне, проблема життєвих перспектив полягає в тому, що людина може перейти від спонтанного способу життя до такого, який визначає сама.

У період юності істотного значення набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи. Ключовою є навчально-професійна діяльність, на основі якої вибір професії та побудова професійного життєвого плану стають важливими складовими самореалізації особистості. Осмислене планування життєвих і професійних перспектив стає центром життєвої ситуації молоді. Від динаміки та успішності професійного самовизначення людини залежить ефективність інших видів самовизначення – особистісного, сімейного та життєвого.

Проблема професійно-особистісного становлення психолога розглядається в науковій психологічній літературі в контексті загальнотеоретичних підходів.

Діяльність психолога, на відміну від інших професій, характеризується специфікою як по відношенню до її предмета – індивідуальності людини, так і по відношенню до знаряддя професійної діяльності – особистості психолога. Така специфіка передбачає відповідні вимоги до спеціаліста як до професіонала та як особистості. Готовність до професійної діяльності психолога вчені визначають як цілісний динамічний комплекс психічних станів і професійно важливих якостей професійного психолога, який є продуктом синтезу багатьох психологічних явищ, що відбувається на певному рівні психології формування фахівця і базується на орієнтації особистості професіонала на людину як об'єкт пізнання і забезпечує ефективність такої діяльності на рівні вимог професії.

Політичне та суспільне життя України змінюється дуже швидко. Щоб відповідати цим змінам, відбувається модернізація ринку праці, змінюються вимоги до спеціалістів усіх профілів. Випускник вищого навчального закладу повинен відповідати не тільки професійним якостям, а й певним особистісним якостям. Сьогодні головним завданням будь-якого вищого навчального закладу

України є підготовка фахівця, який буде одночасно професіоналом своєї справи та людиною, яка вміє працювати в команді, нести відповідальність за свої вчинки, володіє емоційним інтелектом тощо.

Професійна підготовка є основною складовою становлення майбутнього психолога як успішного, конкурентоспроможного спеціаліста. Вища освіта України повинна приділяти велику увагу практичній діяльності студентів під час навчання у вищих навчальних закладах. Відзначається, що студенти отримують великий обсяг теоретичних знань і досить малий обсяг практичних навичок. У результаті ми отримуємо спеціаліста, який багато знає, але відчуває проблеми в практичній діяльності. На сьогоднішній день мало хто розуміє важливість розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів. Але цей аспект є невід'ємною складовою практичної діяльності успішного фахівця, тому вважаємо, що проблемі професійної підготовки майбутніх психологів слід приділяти достатню увагу.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ТА ЖИТТЄВИХ ПЕРСПЕКТИВ У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

2.1. Мета, завдання та методика дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів

На базі Львівського державного університету внутрішніх справ ми провели емпіричне дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

У дослідженні взяли участь 56 студентів першого (26 чоловіків) і другого (30 молоді) курсів віком 17-19 роки. Віковий розподіл досліджуваної групи представлено на рис. 2.1.

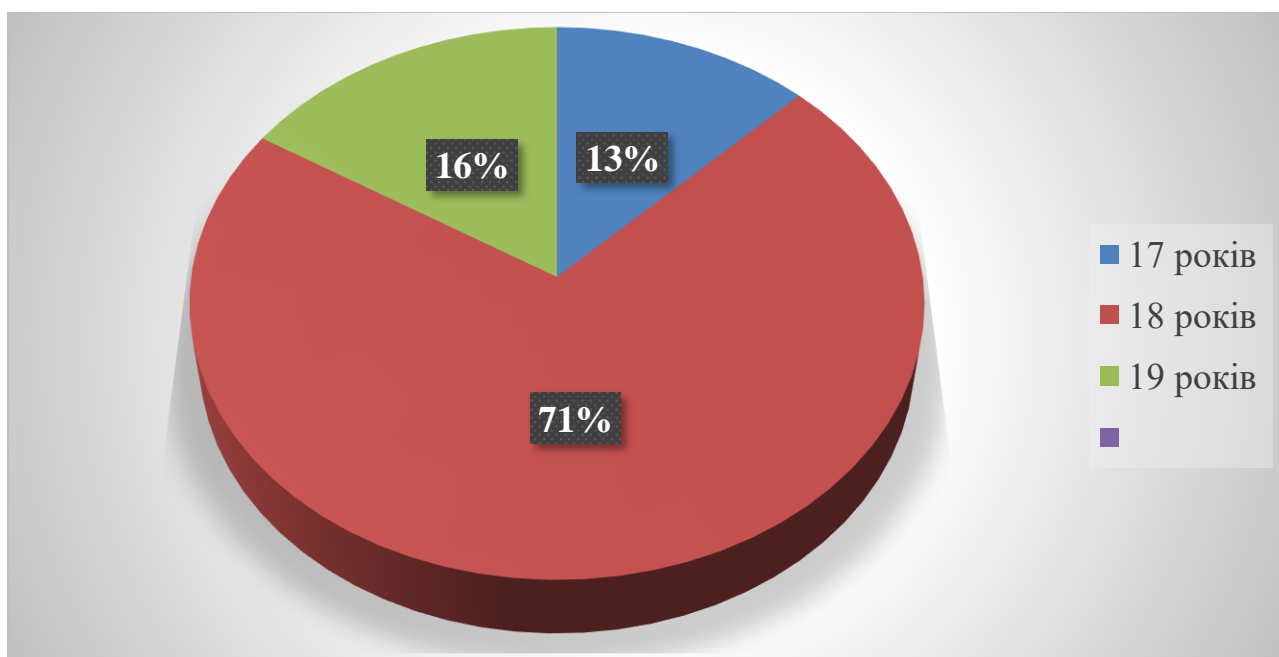

Рис. 2.1. Віковий розподіл досліджуваної групи

З рисунку 2.1 бачимо, що 71% (40 студентів) – це найбільше студентів досліджуваної групи віком 18 років. Найменше, а саме 13%, – це студенти в кількості 7 чоловік.

Розподіл студентів за статтю представлено на рисунку 2.2.

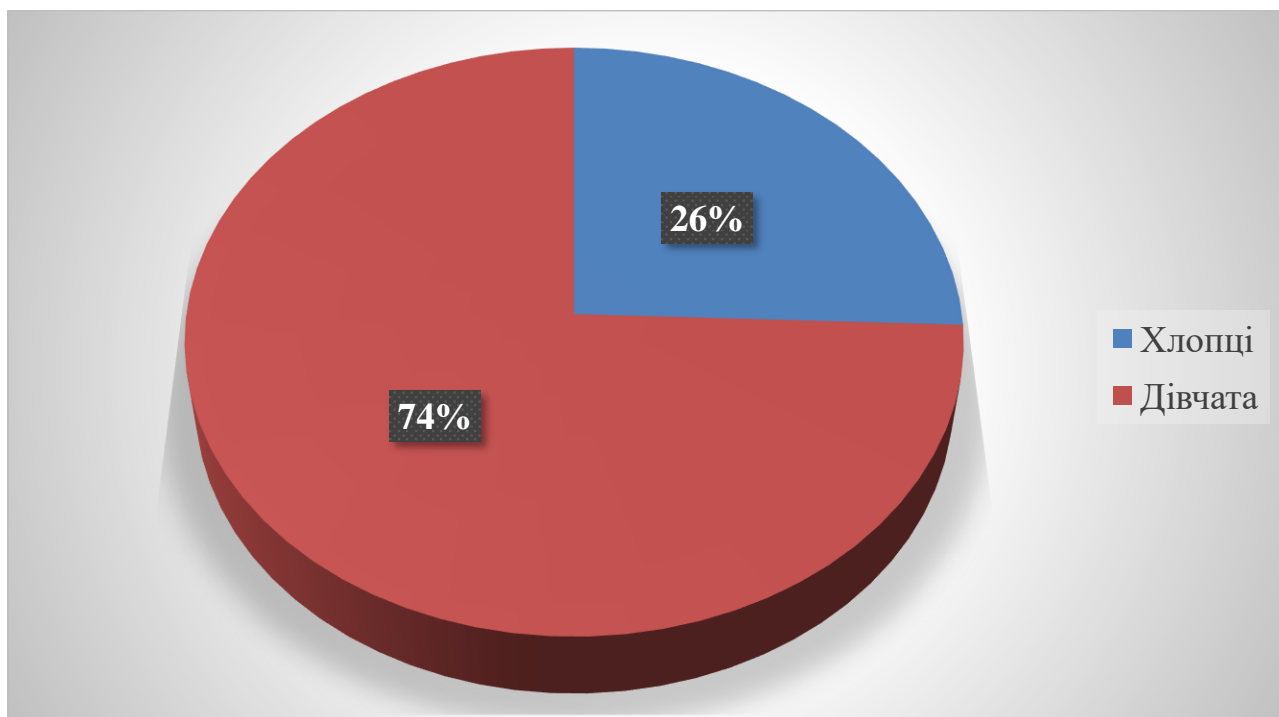

Рис. 2.2. Розподіл студентів за статтю

На рисунку 2.2 видно, що студенток 45 (74%) і 11 студентів (26%).

Метою емпіричного дослідження є вивчення професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Структура цього емпіричного дослідження включає три основні етапи:

- підготовчий;
- проведення емпіричного дослідження;
- аналіз та інтерпретація отриманих результатів.

На першому етапі відбувається збір інформації. Конкретні кроки цього етапу:

- 1) формування мети та конкретних завдань психологічного дослідження;
- 2) вибір емпіричних методів дослідження.

Етап завершується розробкою стратегії подальшого інструментального дослідження, що передбачає підбір психодіагностичних методів дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів відповідно до особливостей досліджуваних і завдань.

Другий етап включав тестування за блоком психодіагностичних методик.

На третьому етапі проводився розрахунок результатів за ключами методик, їх перерахунок у відсотки та змістовна інтерпретація результатів, отриманих кожною методикою.

Для перевірки професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів – студентів Львівського державного університету внутрішніх справ ми використовували наступні методи діагностики:

1) Для визначення рівня усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації використано методику «Нескінченні речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна;

2) З метою визначення змістовного виміру бачення та перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, що ґрунтується на ціннісно-мотиваційних орієнтаціях особистості, використано методику «Професійна мотивація»;

3) Методика «Мотиви вибору професії» (МВП);

4) Методика вимірювання рівня рефлексивності за А. В. Карповим.

Вибір емпіричних методів дослідження зумовлений нашим баченням феномену усвідомлення перспектив професійної самореалізації як єдності часової та смислової площин, що також залежить від рівня спроможності особистості до самоуправління.

Розглянемо ці методики докладніше.

1) Для визначення рівня усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації була використана методика «Нескінченні речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна. Ця методика дає змогу вивчити специфіку ставлення суб'єкта до широкого кола питань, а отримані результати, відповідно, підлягають кількісній та якісній обробці.

За результатами анкетування можна визначити ставлення майбутніх психологів до: професійної діяльності, професійної самореалізації та перспектив (речення 3, 8, 13, 18, 23); минулого (4, 9, 14, 19, 24); майбутнє (1, 6, 11, 16, 21); власне життя і себе (5, 10, 15, 20, 25); прояв тривоги і страхів (2, 7, 12, 17, 22).

Результати обробляються за схемою:

1. Спочатку підраховується загальна кількість балів за кожну групу речень; чим більше балів отримала група (і зі знаком «-»), тим виразніше ставлення респондента до її змісту і тим вище особистісна значущість цих тверджень. Оцінювання проводилось за схемою:

- «майбутнє здається мені...» – страшне, важке, насичене наполегливою працею – 2 бали; -ірий, неприємний, невизначний – 1; яскравий, передбачуваний, яскравий, кращий за теперішній – 0;

- «моя професійна діяльність...» – бентежить, лякає мене – 2; не здається справжнім – 1; завтра буде найкраще – 0;

2. «Конкретність» висловлювань свідчить про рівень обізнаності в питаннях професійної самореалізації. Розраховується за формулою: $K = N_k/N_p$, де K – конкретність висловлювань; N_k – кількість конкретних згадок; N_p – загальна кількість речень.

Високий рівень конкретності тверджень $>0,7$; середній – від $0,3-0,7$; низький – $<0,3$. Чим ближче до 1, тим вищий рівень обізнаності.

3. «Модальність» висловлювань свідчить про оптимізм/песимізм особистості. Оптимальне поєднання позитивних і негативних тверджень відображає реалістичність усвідомлення аспектів професійної самореалізації. Розраховується за такою формулою: $M = N_p/N_r$, де M – модальність висловлювань; N_p – кількість позитивних тверджень; N_r – загальна кількість речень.

Коефіцієнт $>0,7$ свідчить про загальний оптимізм респондента і водночас про певну нереалістичність та неусвідомлення професійних перспектив; від $0,3$ до $0,7$ – відображає реалістичне поєднання негативних і позитивних тверджень (робота за будь-якою спеціальністю має позитивні і негативні сторони, про які фахівець повинен знати); $<0,3$ - свідчить про загальний песимізм суб'єкта та нереалістичне усвідомлення своїх професійних перспектив.

4. Загальний рівень поінформованості опитуваного про часову перспективу професійної самореалізації розраховується шляхом поєднання показників конкретності та модальності висловлювань [30, с. 265-266].

2) З метою визначення змістовного виміру бачення та перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, що ґрунтується на ціннісно-мотиваційних орієнтаціях особистості, використано методику «Професійна мотивація».

Мотивація – сукупність факторів, які спонукають людину до діяльності та визначають її спрямованість, впливають на професійне самовизначення та задоволення від роботи. Професійна мотивація може змінюватися в залежності від етапу професійного розвитку особистості.

Відповідно до цієї методики досліджуються 4 групи професійних мотивів: «мотиви своєї праці» (цінність праці, задоволення від виконання певної роботи, що приносить матеріальну або моральну винагороду); «мотиви соціальної значущості праці» (розуміння важливості роботи психолога в сучасному суспільстві, орієнтація на особисту вигоду в суспільстві); «мотиви самоствердження в роботі» (бажання якісно виконувати свої службові обов'язки для самореалізації); «мотиви професійної майстерності» (прагнення набутися професійної компетентності, постійно підвищувати кваліфікацію, цікавитися всім новим).

На етапі обробки даних спочатку потрібно знайти суму балів за кожною з чотирьох груп мотивів. Для порівняння результатів помножте суму балів першої та другої груп на 2, а третьої та четвертої груп на 3. Отримані суми мають однаковий показник, тому їх можна порівняти між собою (максимально = 36 балів, $\min = 1$ бал).

Так, для високого рівня усвідомлення змістовної перспективи професійної самореалізації опитуваних – майбутніх психологів характерним є домінування в роботі мотивів самоствердження – 3 бали; для середнього рівня обізнаності – перевага мотивів суспільної значущості праці та/або мотивів професійної майстерності – 2 бали; за низький рівень усвідомленості – переважання мотивів власної праці та задоволення від процесу діяльності – 1 бал [8, с. 51-62].

3) Методика «Мотиви вибору професії» (МВП).

Ця методика дозволяє визначити провідний тип мотивації при виборі професії. Текст анкети складається з двадцяти тверджень, що характеризують будь-яку професію. Необхідно оцінити, наскільки кожен з них вплинув на вибір професії. За допомогою методики можна виявити переважаючий тип мотивації (внутрішні індивідуально значущі мотиви, внутрішні соціально значущі мотиви, зовнішні позитивні мотиви та зовнішні негативні мотиви). Внутрішні індивідуально значущі мотиви оцінюються за запитаннями 1, 5, 8, 15, 20, внутрішні соціально значущі мотиви – за запитаннями 3, 7, 12, 14, 17, зовнішні позитивні мотиви – за запитаннями 4, 9, 10, 16, 19, зовнішні негативні мотиви – питання 2, 6, 11, 13, 18.

Внутрішні мотиви вибору тієї чи іншої професії – її суспільна та особистісна значущість; задоволення, яке приносить робота завдяки її творчому характеру; вміння спілкуватися, вести за собою інших людей і т. д. Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі людина працює із задоволенням, без зовнішнього тиску. Зовнішня мотивація – це заробіток, прагнення до престижу, страх засудження, невдачі і т. д. Зовнішні мотиви можна розділити на позитивні і негативні. До позитивних мотивів відносяться: матеріальне стимулювання, можливість просування по службі, схвалення колективу, престиж, тобто стимули, заради яких людина вважає за потрібне докласти зусиль. До негативних мотивів належать впливи на людину шляхом тиску, покарання, критики, осуду та інших санкцій негативного характеру.

Дослідження показують, що перевага внутрішньої мотивації є найефективнішою з точки зору задоволеності роботою та продуктивності праці. Те саме можна сказати і про позитивну зовнішню мотивацію. З метою уніфікації отриманих даних під час статистичної обробки ми відзначили перевагу внутрішніх індивідуально значущих мотивів балом 1, балом 2 – перевагу внутрішніх соціально значущих мотивів, балом 3 – перевагу зовнішніх позитивних мотивів, 4 бали – переважання зовнішніх негативних мотивів [32, с. 119-120].

4) Методика вимірювання рівня рефлексивності за А. В. Карповим.

Методика вимірювання рівня рефлексивності дозволяє виявити рівень рефлексивності та порівняти сформованість рефлексивності як особистісно та професійно значущої якості у студентів-психологів на етапі навчально-професійної діяльності. Респондентам пропонувалося дати відповіді на декілька тверджень анкети. У бланку відповідей навпроти номера запитання слід поставити номер, який відповідає варіанту відповіді: 1 – абсолютно неправильно; 2 – неправильно; 3 – зовсім неправильно; 4 – не знаю; 5 – скоріше вірно; 6 – вірний; 7 абсолютно правильно.

Методика містить 27 тверджень, з цих 27 тверджень 15 є прямими (номера питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25), номери додаються, які відповідають відповідям досліджуваних, а для зворотних тверджень (номера питань: 2, 6, 7, 8, 12, 13, 16, 17, 21, 23) – значення, замінені інверсією шкала відповідей. Тестові бали перераховуються в бали таким чином: до 80 балів – 0 балів; від 80 до 100 балів – 1 стіна; 101 – 107 балів – 2 стіни; 108 – 113 балів – 3 стіни; 114 – 122 бали – 4 стіни; 123 – 130 балів – 5 стін; 131 – 139 балів – 6 стін; 140 – 147 балів – 7 стін; 148 – 156 балів – 8 стін; 157 – 171 бал – 9 стін; 172 бали і вище – 10 стін. За даними опитувальника формується одна величина, яка характеризує загальний ступінь розвитку рефлексивності людини. Результати техніки, що дорівнюють або перевищують 7 стін, вказують на високорозвинену рефлексивність. Результати в діапазоні від 4 до 7 стін є показниками середньої відбивної здатності. Показники менше 4 стін свідчать про низький рівень розвитку рефлексивності. Високий рівень рефлексивності характеризується високим рівнем особистісної рефлексії (усвідомлення та критично-значуще саморозуміння своїх внутрішніх особливостей, міркувань, поведінки та діяльності, професійних дій, настрою; здатність їх аналізувати); високий рівень міжособистісної рефлексії (розуміння позиції, поведінки та мотивів інших людей, уміння їх аналізувати); чітко виражені показники різних аспектів самооцінки (самоповага, інтерес до себе, саморозуміння, самоприйняття, впевненість у собі; уміння керувати собою), які відображають високий рівень розуміння себе та інших; знання про різні аспекти рефлексії.

Середній рівень рефлексивності характеризується: середнім рівнем особистісної рефлексії (усвідомлення, але поверхове і некритичне розуміння своїх внутрішніх особливостей, міркувань, своєї поведінки і діяльності, професійних дій, свого настрою; нерозвинена здатність до їх аналізу); середній рівень міжособистісної рефлексії (приблизне розуміння позиції, поведінки та мотивів інших людей, аналізуючи лише ті ознаки, які впадають в очі); показники різних аспектів самооцінки (самоповага, інтерес до себе, саморозуміння, самоприйняття, впевненість у собі; уміння керувати собою) відображають лише певний («виражений») рівень саморозуміння та ін.; поверхове знання різних аспектів рефлексії. Низький рівень рефлексивності характеризується: низьким рівнем особистісної рефлексії (нечітке усвідомлення і погане розуміння своїх внутрішніх особливостей, міркувань, поведінки і діяльності, своїх професійних дій, настрою; нездатність їх аналізувати); низький рівень міжособистісної рефлексії (погано розуміє позицію, поведінку і мотиви інших людей, важко їх аналізувати); показники різних аспектів самооцінки (самоповага, самоінтерес, саморозуміння, самоприйняття, впевненість у собі; уміння керувати собою) «не виражені», що свідчить про низький рівень саморозуміння та інші; поверхове знання окремих сторін рефлексії [20, с. 385-386].

2.2. Збір та аналіз отриманих результатів

1) Для визначення рівня усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації використано методику «Нескінченні речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна.

За результатами дослідження виявлено певну динаміку показників щодо часової перспективи професійної самореалізації майбутніх психологів 1-2 курсів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, що наведено на рис. 2.3.

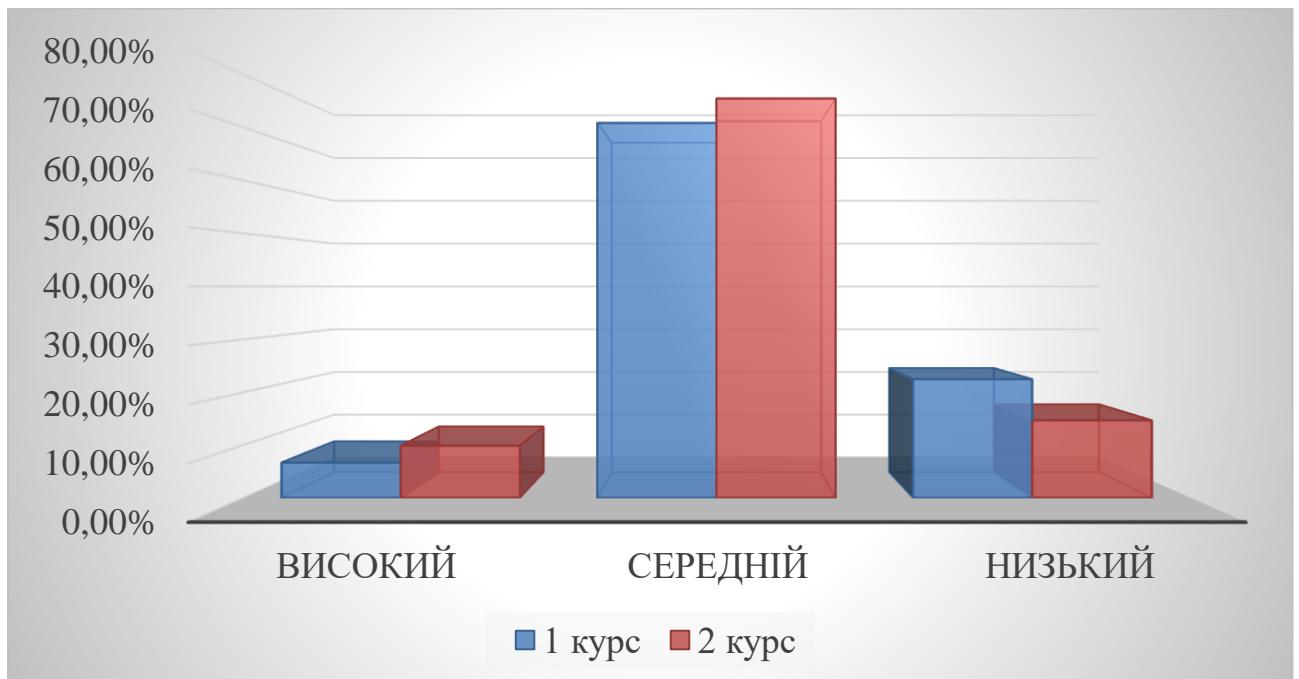

Рис. 2.3. Особливості усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації майбутніх психологів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ (у %), n=56

Як ми можемо побачити з рисунку 2.3, переважна більшість досліджуваних студентів-психологів як на першому, так і на другому курсах мають середній рівень усвідомлення часової перспективи щодо професійної самореалізації (70,8% і 75,4% відповідно). Відмінності в рівні обізнаності студентів 1 та 2 курсів полягають у тому, що серед студентів-другокурсників відсоток респондентів із низьким рівнем значно нижчий, ніж серед першокурсників (22,5% і 14,7% відповідно), спостерігається кількість студентів з високим рівнем поінформованості (від 6,7% у студентів 1 курсу до 9,9% у студентів 2 курсу).

За результатами контент-аналізу висловлювань майбутніх психологів – студентів Львівського державного університету внутрішніх справ, отриманих за допомогою методики «Незакінчені речення», найважливішим (за показниками «частота згадування» та «емоційна насиченість») виявився кластер речення, які відображали прояви страху і тривоги, пов'язані з майбутньою професійною діяльністю. Прояви тривожності у другокурсників пов'язані з труднощами в

отриманні бажаної роботи, з невпевненістю у власних силах як практичного психолога, з побоюваннями з приводу відсутності практичного досвіду.

Натомість результати якісного аналізу отриманих показників свідчать про те, що досить велика частка респондентів відчувала одночасно як негативні, так і позитивні емоції. Наприклад, окрім страхів і тривоги, які були пов'язані з ваганнями та сумнівами щодо професійних здібностей, висловлювання містили також позитивний досвід щодо майбутньої професійної діяльності. Позитивний досвід зумовив розуміння можливостей роботи в обраній професії, а також бажання досягти певного рівня професіоналізму. Отримані дані можна пояснити двояко: з одного боку, це свідчить про нереалістичність уявлень про майбутню професію, а з іншого – приємно, що наявність певного оптимізму допоможе майбутнім психологам подолати труднощі у професійній діяльності.

Варто зазначити, що студентів із найнижчим рівнем усвідомлення часової перспективи щодо професійної самореалізації не було. Іншими словами, жоден респондент не продемонстрував низький рівень конкретності та модальності висловлювань (<0,3 бала). Можна припустити, що майбутні психологи систематично працюють над підвищенням свого професійного рівня, приділяють достатньо уваги особистісному зростанню: займаються самоосвітою, підвищують рівень компетентності на психологічних тренінгах, беруть участь у науково-практичних конференціях і семінарах.

Цікаві результати були виявлені і в процесі аналізу змісту висловлювань опитаних студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ. Так, скажімо, позитивний досвід має перевагу в респондентів першого та другого курсів щодо уявлень як про минуле, так і про майбутнє. Саме спогади дитинства відображають мрії про майбутню професію. Ставлення до власного життя та до себе у переважній більшості досліджуваних є диференційованим та адекватним, тобто у висловлюваннях висвітлюються міркування про позитивні та негативні якості особистості, а також демонструється різноманітність життєвого досвіду.

Переважає більшість майбутніх студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ чітко усвідомлюють і називають посаду, яку хотіли б обіймати після закінчення вищого навчального закладу (рис. 2.4).

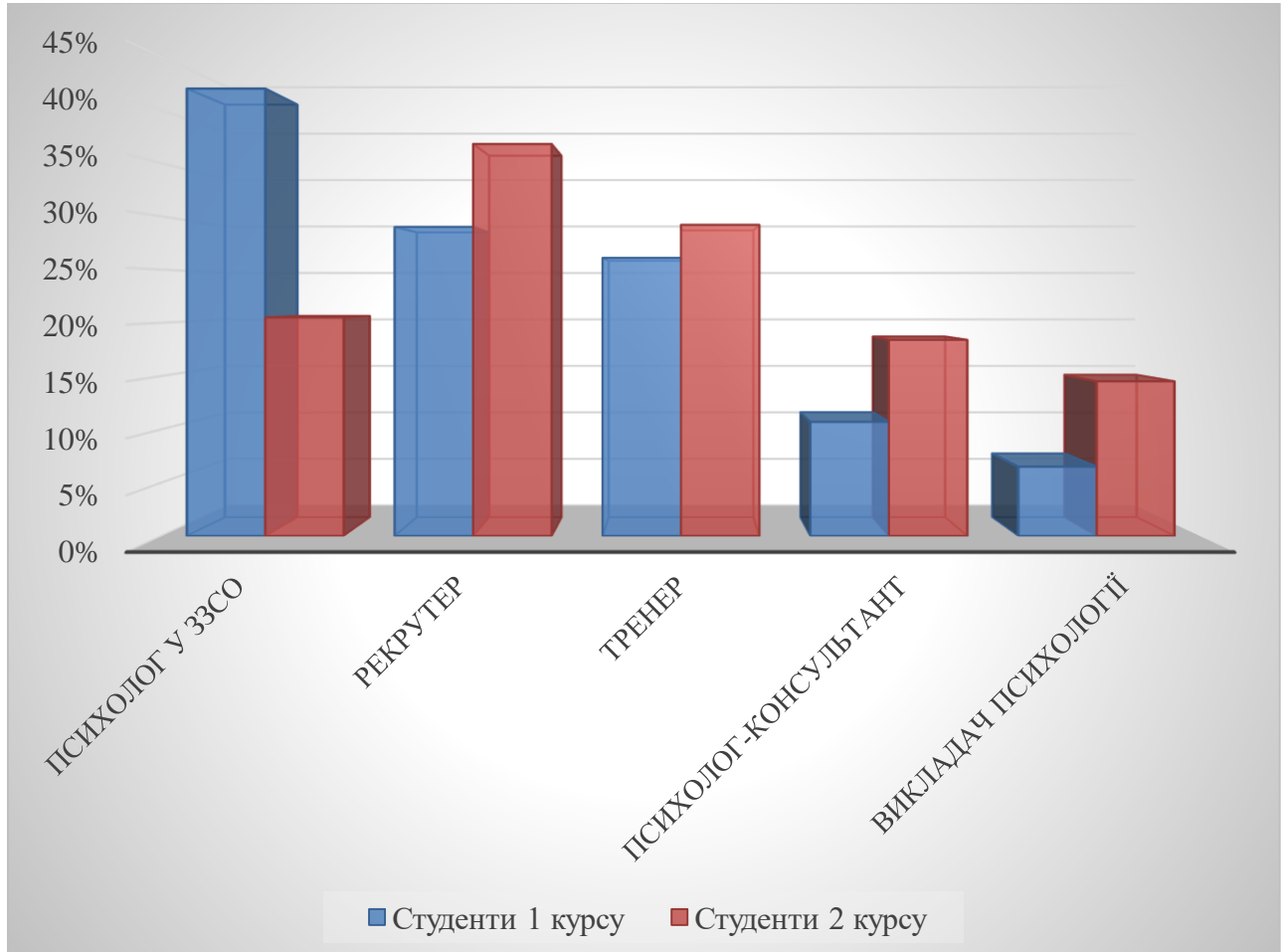

Рис. 2.4. Уявлення майбутніх психологів про посаду після закінчення середньої освіти (у %)

Як видно з рисунку 2.4, студентів-другокурсників, які мають бажання працювати психологом у загальноосвітньому навчальному закладі, значно менше порівняно з першокурсниками ($p \leq 0,001$), але більше тих, хто мріє спробувати діяльність рекрутера та менеджера з персоналу. Природно, що більшість студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ обирають психологічну консультацію, підтверджуючи тим самим свою впевненість у власних знаннях і вміннях. Серед студентів другокурсників виявлено досить усвідомлене бачення своєї майбутньої

педагогічної діяльності ($p \leq 0,047$). Можна припустити, що певна конкретизація перспективи власної професійної самореалізації суттєво впливає на орієнтацію студентів на засвоєння знань, розвиток умінь і навичок, необхідних для такої діяльності.

Окремо проведено контент-аналіз висловлювань респондентів із низьким рівнем усвідомлення часової перспективи щодо власної професійної самореалізації. Ці досліджувані частіше використовували узагальнення, не завжди писали про свою майбутню професійну діяльність, що може свідчити про те, що проблема для них недостатньо актуальна. У висловлюваннях переважало позитивне емоційне забарвлення висловлювань, що може підтверджувати наявність у них особистісних характеристик, таких як безпідставний оптимізм, певна легковажність, особистісна незрілість, недостатній реалізм.

2) З метою визначення змістовного виміру бачення та перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, що ґрунтується на ціннісно-мотиваційних орієнтаціях особистості, використано методика «Професійна мотивація».

Досліджено особливості змістової перспективи професійної самореалізації майбутніх психологів шляхом визначення їх переважної мотивації у професійній діяльності (за методикою «Професійна мотивація»). Адже сама мотивація визначає активність особистості, її спрямованість. Отримані результати проілюстровано на рис. 2.5.

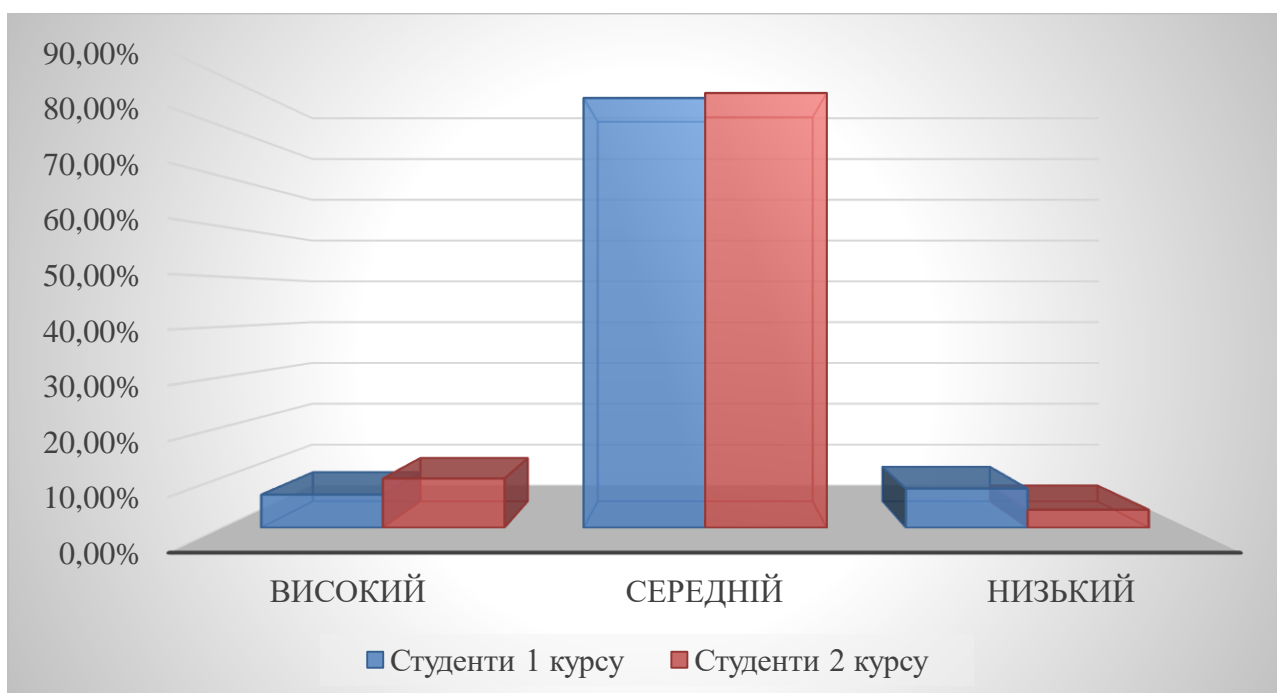

Рис. 2.5. Рівні вираженості змістовної перспективи професійної самореалізації студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ (у %)

Як видно з рисунку 2.5, середній рівень усвідомлення суттєвої професійної перспективи характерний для більшості опитаних майбутніх психологів: 85,6% опитаних студентів 1 курсу та 86,6% студентів 2 курсу. Слід зазначити, що серед другокурсників дещо менше респондентів із низьким рівнем усвідомлення змістовної перспективи самореалізації за професією: від 7,8% на першому курсі до 3,6% на тих студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, що навчаються на другому курсі. Помітно також збільшення кількості опитаних студентів з високим рівнем обізнаності: 6,61% і 9,82% – на першому та другому курсах відповідно. Проте більшість розглянутих відмінностей не досягли рівня значущості. Проте можна констатувати, що існує спрямованість на орієнтацію студентів-психологів на професійну діяльність, принаймні в найближчому майбутньому.

Кількісні дані, отримані за допомогою даної методики, доповнюються дуже цікавими якісними характеристиками завдяки тому, що кожному рівню усвідомлення змістовної перспективи самореалізації за професією відповідає

певна група мотивів діяльності. Слід зазначити, що, згідно з методикою, середній рівень є відображенням переважання мотивів соціальної значущості праці та мотивів професійної майстерності.

Як виявилось, зазначені групи мотивів по-різному проявилися у студентів різних курсів, зокрема: серед студентів 1 курсу дещо більше респондентів, у яких переважають мотиви суспільної значущості праці (44,6%); і дещо менше респондентів з домінуванням мотивів професійної майстерності (40,7%), натомість у другокурсників переважають мотиви професійної майстерності (47,5%) і трохи менше мотиви суспільної значущості праці (40 %).

З наближенням до завершення навчання Львівського державного університету внутрішніх справ зростає кількість респондентів, які демонструють високий рівень усвідомлення змістовної перспективи самореалізації за професією, тобто тих, хто керується мотивами самоствердження в роботі, зростає: 6,6% і 9,8% студентів першого та другого курсів відповідно. Проте це зростання незначне. Власне ця група мотивів, на відміну від попередніх, як нам здається, виступає не тільки регулятором процесу самореалізації, а й спрямовує майбутнього фахівця на результат діяльності, в якій він прагне бути унікальним і оригінальним «ідеалом». Порівняння отриманих результатів із рівнем усвідомлення часової перспективи показує, що всі досліджувані продемонстрували високий рівень усвідомлення як часової, так і змістовної перспективи своєї професійної самореалізації.

Водночас серед студентів 1 курсу дещо менший відсоток респондентів продемонстрував низький рівень усвідомлення змістовної перспективи, на відміну від студентів 2 курсу (7,8% та 3,6% відповідно). Варто зазначити, що у таких досліджуваних переважали мотиви власної праці в поєднанні з узагальненими та нереалістичними уявленнями про майбутню професійну діяльність, що відображає низький рівень усвідомлення часової перспективи.

Аналіз отриманих результатів показує, що переважна більшість опитаних майбутніх психологів – студентів 1 та 2 курсу (56,5% та 64,6% відповідно)

виявили збіг рівнів усвідомлення часової та змістовної перспективи самореалізації професія.

3) Методика «Мотиви вибору професії» (МВП).

Для оцінки тих особливостей професійної діяльності, які вплинули на вибір студентами факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, нами було використано методику «Мотиви вибору професії». Ця анкета спрямована на виявлення чотирьох типів мотивації. Це внутрішні індивідуально значущі (професія відповідає здібностям, сприяє розумовому розвитку, дає можливість проявити творчі здібності), внутрішні соціальні мотиви (передбачає високе почуття відповідальності, приносити користь людям, створювати можливості для професійного зростання), зовнішні позитивні (дає змогу використання професійних навичок поза роботою, високооплачувана) і зовнішні негативні мотиви (подобаються батькам, престижні, обрані друзями, єдино можливі в нинішніх умовах).

Проведене дослідження довело (рис. 2.6), що для студентів 1-го та 2-го курсів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, переважаючим типом мотивації були внутрішні індивідуальні мотиви – 36 молодих людей (64,3%). Оцінюючи такий вибір, вважаємо, що пошук себе у світі професій у даної категорії респондентів тісно пов'язаний з потребою в самопізнанні, самодопомозі та самореалізації на основі глибоких знань психології людини. Важливість уміння «розуміти людей» на основі поглибленого вивчення їх психологічних особливостей і рішучості вчинків і поведінки стає визначальним фактором професійного вибору.

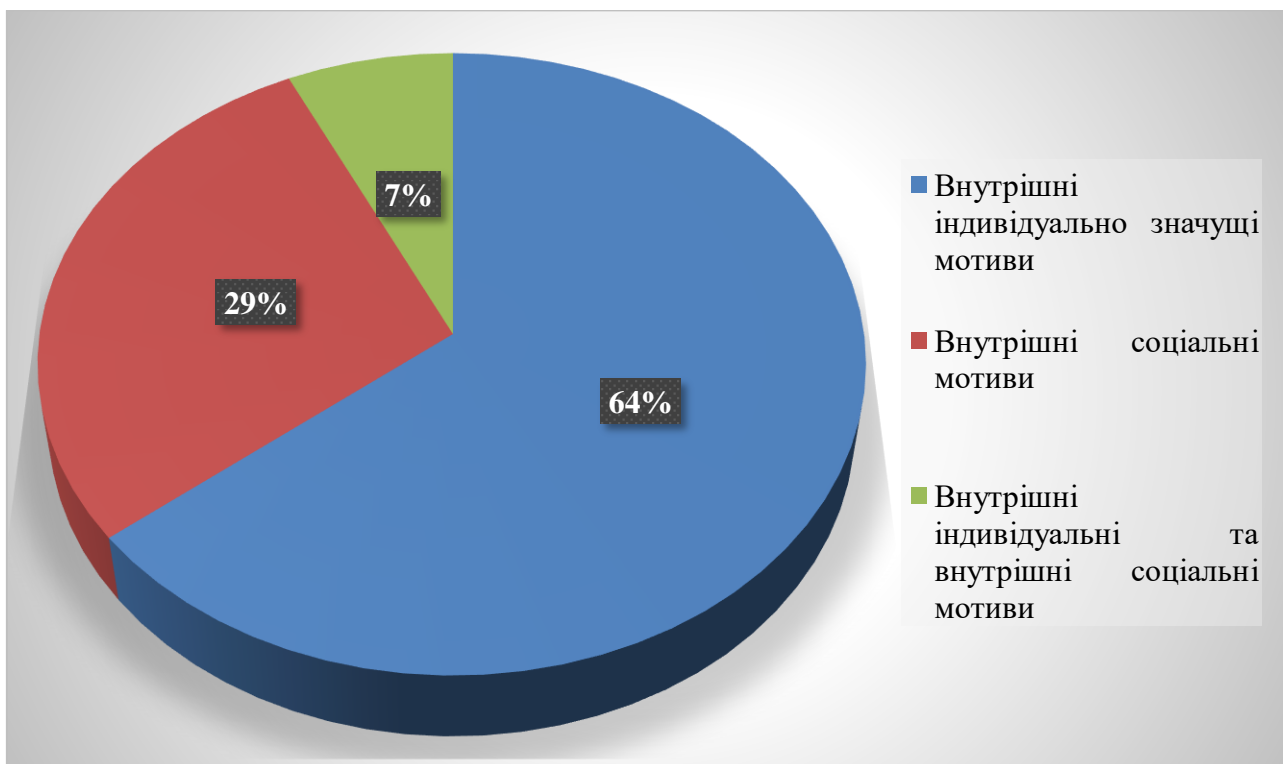

Рис. 2.6. Розподіл мотивів професійного вибору серед майбутніх психологів

Другим за вираженістю є внутрішні соціальні мотиви. Їх репрезентація, на нашу думку, виглядає логічною, враховуючи ситуацію професійного вибору цієї категорії респондентів – більш усвідомлений підхід до оцінки професійних перспектив. Внутрішні соціальні мотиви виявлені у 28,6% досліджуваних.

Як ми можемо спостерігати з рисунку 2.6, решта 7,1% досліджуваних студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ продовжують виявлену тенденцію. У них також переважає внутрішня мотивація, причому однаково виражені внутрішні індивідуально значущі мотиви і внутрішні соціальні мотиви. Таке поєднання мотивації, на нашу думку, найбільш вдало відображає особливості діяльності у сфері психології. Важливість розуміння психічної реальності клієнта і власних меж психологічного простору і можливостей допомогти іншим у вирішенні проблемних ситуацій їхнього життя відображається у внутрішній мотивації, де активно взаємодіють як індивідуально значущі для психолога, так і соціальні

мотиви. Для такого підходу на перший план виходить єдність психічної діяльності психолога і клієнта.

Отже, нами було встановлено, що серед майбутніх психологів – студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, домінуючими є внутрішні мотиви, які відображають як прагнення до самореалізації, так і схильність до психологічної допомоги іншим з високим почуттям відповідальності за результати своєї діяльності.

4) Методика вимірювання рівня рефлексивності за А. В. Карповим.

Наступним етапом психологічного дослідження стало вивчення оцінки студентами факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ власних професійних якостей. Для цього нами було використано модифікований варіант методики визначення самооцінки.

Предметом оцінки обрано професійні характеристики, які, на думку досліджуваних студентів першого та другого курсу, є найважливішими в роботі психолога (15 пунктів). Їх перелік став основою для визначення образу «ідеального психолога» і подальшої оцінки себе з позиції «Нереального» в обраній професії. При цьому визначали рівень рефлексивності досліджуваних, оскільки саме інтроспективний показник відображає здатність до самосприйняття та аналізу змісту власної психічної реальності відповідно до з так званим «часовим принципом», тобто в минулому, теперішньому і майбутньому.

Отримані результати, які висвітлено на рисунку 2.7, дали нам змогу стверджувати, що респонденти мають середній адекватний рівень самооцінки професійних якостей. Цей показник виявлено у 42,9% студентів – 24-х молодих людей. Отже, переважання середнього уявлення про свої потенційні можливості у сфері професійної діяльності свідчить про недостатню обізнаність респондентів із власними якостями та поведінковими проявами, які визначають успішність професійної самореалізації. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність створити такі умови в навчальному процесі, які б забезпечували не лише когнітивний аспект професіоналізації, а й давали змогу підвищити рівень

мотиваційно-ціннісних установок майбутніх психологів, їхню спрямованість на професійне зростання завдяки розвитку особистісного потенціалу. Показово, що в досліджуваних групах студентів 1-го та 2-го курсів переважає середній рівень рефлексивності (66,7%). Тому потреба в саморозумінні повинна реалізовуватися в процесі набуття професійних умінь і навичок.

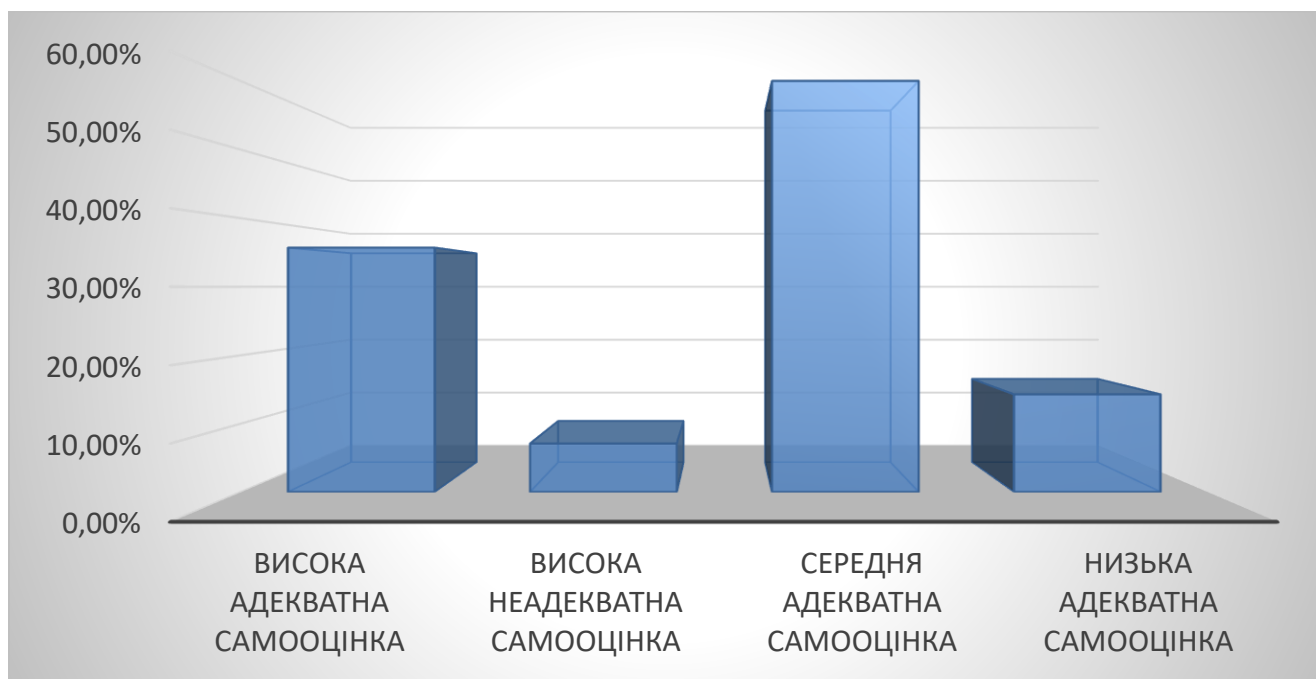

Рис. 2.7. Розподіл рівнів самооцінки професійних якостей майбутніми психологами – студентами факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ

Високий та адекватний рівень оцінки власних професійних якостей виявлено у 35,7% студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ. Акцент на адекватності свідчить про усвідомлення респондентами потенційних можливостей реалізації особистісних характеристик у професійній взаємодії. Для цієї групи студентів характерне переважання двох показників рефлексивності – середнього (60%) і високого (40%). Логічно, що таке співвідношення самооцінки та рефлексивності може стати поштовхом для подальшого професійного вдосконалення на основі розвитку вміння аналізувати власну особистість, її позитивні якості, потенційні можливості, а також негативні прояви. Водночас у 7,1% студентів факультету

психології Львівського державного університету внутрішніх справ нами було зафіксовано прояв високого неадекватного рівня самооцінки, що, відповідно, може негативно впливати на самопрезентацію особистості професіонала. Враховуючи, що дана група респондентів має високий рівень рефлексивності, самореалізація у професійній діяльності може здійснюватися за допомогою стратегії маніпулювання свідомістю та поведінкою інших. Неадекватність самооцінки, на нашу думку, в цьому випадку стає реалізацією захисного механізму. У зв'язку з цим навчальний процес має спонукати студентів до опрацювання прихованих особистих проблем і використання отриманих знань для глибокого самопізнання та усунення негативного впливу особистих проблем на професійну діяльність.

Особливої уваги заслуговують ті студенти факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ, які характеризуються низьким адекватним рівнем самооцінки професійних якостей. Їхня частка становить 14,3%. Їм властивий середній рівень рефлексивності. Тому, адекватно оцінюючи невідповідність реального «Я» та свого ідеального «Я» як професіонала, вони усвідомлюють проблемні моменти особистісних проявів, а тому відкриті до набуття нового досвіду на шляху до формування професійних навичок та оволодіння особливостями реалізації майбутніх професійних функцій.

Проведений нами аналіз емпіричних показників дає змогу чітко виявити ті мотиваційні тенденції, які впливають на вибір такої сфери майбутньої професійної діяльності, як психологічна практика, психологічна допомога «Іншому» у подоланні його життєвих труднощів, забезпечення умов для особистісного зростання. За даними досліджень, переважання внутрішньої, індивідуально значущої мотивації у виборі професії психолога свідчить, насамперед, про особисту зацікавленість студентів у використанні психологічних знань для особистих потреб. Йдеться про можливість спілкування з різними людьми, реалізацію своїх здібностей, саморозвиток, прояв креативності та привабливості професії серед інших професій. Останнє є

особливо актуальним у зв'язку з тим, що об'єктивне сприйняття професійного психолога серед звичайних людей пов'язане з високим рівнем самосвідомості та таємних знань про інших і, відповідно, активним впливом на оточуючих, володінням методами вирішення будь-яких проблем. . проблеми Орієнтація на використання психологічних знань у власних цілях, навіть без маніпулювання іншими, є основою для визначення особистого інтересу до психологічної інформації як домінуючого мотиву професійного вибору в досліджуваній нами категорії респондентів.

Незважаючи на домінування внутрішньої мотивації професійного вибору серед усіх досліджуваних студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ лише 7,1% з них однаково відзначають важливість як індивідуально значущих мотивів майбутньої професійної діяльності, так і внутрішніх соціальних мотивів. Зокрема, адекватність психологічної допомоги іншим, уміння приносити користь людям, відповідальність за результати професійного впливу.

Тому в навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ необхідно враховувати мотиваційну спрямованість студентів і створювати необхідні умови для формування адекватного уявлення про ціннісно-сміслові аспекти професійної взаємодії у «психолога». Саме такий підхід дозволить майбутнім психологам не тільки опанувати систему роботи з різними психологічними проблемами «Іншого», але й сприятиме розвитку професійних установок, функціонально-рольових позицій в «Іншому». здійснення професійної діяльності. Особливо актуальним це стає у разі наявності неререфлексованих особистісних труднощів самого психолога, перенесення їх на ситуацію психологічної допомоги.

Наявність адекватного рівня розвитку рефлексії та її спрямованість на себе, процес діяльності, її результати є важливим механізмом професійного становлення майбутнього психолога, який забезпечує формування відповідності між образом майбутньої професії і уявлення про себе як про професіонала.

2.3. Методичні рекомендації щодо формування професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх психологів

Дослідження рівня сформованості професійно значущих ціннісних орієнтацій майбутніх психологів дало змогу розробити методичні рекомендації, які б сприяли їх ефективному формуванню у закладах вищої освіти, психологічній службі тощо. Це зумовлено необхідністю формування стійкого світогляду, позицій і морально-етичних норм як ціннісної складової ключових і предметних компетентностей, набувати навичок у глобалізованому світовому просторі з почуттям належності до певної нації та успішно вирішувати завдання формування позитивного іміджу України у світі. простір.

Для формування ціннісних орієнтацій психолога у професійній діяльності доцільно використовувати державні документи в галузі освіти як орієнтири щодо змісту та системи роботи щодо гуманістичного спрямування діяльності у сфері практичної психології.

У процесі реалізації професійних компетентностей, окрім знання та діяльності, важливого значення набуває реалізація ціннісного компоненту, покликаного забезпечити виховання національно свідомого громадянина України, який у своїй діяльності керується загальнолюдськими цінностями. . . , особливо для психологів, які здійснюють професійну діяльність у закладах вищої освіти.

Реалізація наскрізних ліній як суспільно значущих для реалізації ціннісних орієнтацій у професійній діяльності спрямована на розвиток і соціалізацію психологів, формування наукового світогляду, культури, екологічного стилю мислення, економічно грамотної та психологічно безпечної поведінки, формування в них наукового світогляду, культури, екологічного стилю мислення. формування в них наукового світогляду, культури, екологічного стилю мислення, життєвих навичок і саморозвитку, а також розвиток таких ключових навичок, як уміння застосовувати набуті знання в різних ситуаціях у сфері практичної психології.

На нашу думку, доцільним є проведення заходів розвитку. Ці заходи мають бути спрямовані не лише на розвиток навчально-професійної самоефективності та професійно важливих якостей психолога, а й на ціннісну складову його професійної діяльності. Для цього можуть бути використані тренінги, організаційні та ділові ігри, вебінари, дискусії тощо. Складовими елементами цих заходів має стати розвиток ціннісних орієнтацій, орієнтованих на допомогу та турботу про інших, здоров'я, соціальну активність, розвиток комунікативних навичок, підвищення працездатності та мотивації у професійній діяльності у сфері практичної психології.

Формування ціннісних орієнтацій слід розглядати як сукупність методичних прийомів та організаційних заходів, що забезпечують набуття психологом необхідних особистісних якостей, цілісності їх ціннісного ставлення до професійної діяльності у сфері практичної психології. Важливі методичні підходи до організації роботи з формування ціннісних орієнтацій психолога полягає в системному підході (допомагає визначити сутність процесу формування ціннісних орієнтацій, висвітлити його склад і структуру, врахувати всі умови та фактори формування), управлінському (необхідна для розробки моделі процесу формування ціннісних орієнтацій психолога з урахуванням ресурсного потенціалу (вихідних даних) і необхідного результату, управління пізнавальним, навчальним і творчим процесами психолога), діяльнісна (передбачає напрямок впливів на організацію різних видів діяльності психолога, оскільки категорія діяльності є визначальною для формування ціннісних орієнтацій), особистісно-орієнтована (визначає необхідність «об'єктно-суб'єктних відносин між усіма учасниками закладу (закладу, психологічної служби чи навчального закладу)»), співробітництво між ними; проектування психологом індивідуальних цілей професійної діяльності з урахуванням особистих потреб і можливостей) і контекстний (передбачає створення умов для поєднання навчальної та професійної діяльності, потребує наближення навчального процесу до професійної діяльності) підходи.

Слід враховувати, що в методичному плані механізм формування цінності розгортається як сукупність прийомів переконання, педагогічного діалогу, спрямованих на глибоке та різнобічне усвідомлення суб'єктом сутності певної духовно-моральної особистості. значення. З огляду на це основою формування ціннісних орієнтацій мають бути діалогічні стосунки, взаємодія та співпраця. Саме діалогічні методи навчання найбільш доречно допомагають психологам засвоїти особливості та правила офіційного спілкування.

Для відпрацювання навичок комунікативної взаємодії та офіційного спілкування відповідно до вимог Кодексу психологів та офіційного мовного етикету важливим було використання на заняттях ряду інтерактивних прийомів, зокрема таких як «Велике коло», «Розв'язування задач», «Вільний стілець», «Вільний мікрофон», «Коло ідей», «Незакінчені речення», «Метод Сократа», «Бліц-інтерв'ю», «Дерево рішень», «Дебати», «Дискусія», «Спільний проект», «Прес-конференція» та ін. Ці прийоми допоможуть психологам самостійно приймати рішення шляхом обговорення групових ідей, обміну враженнями, висловлювання з того чи іншого питання у формі бесіди, визначення актуальності отриманої інформації, аналіз та розуміння механізму прийняття управлінських рішень [15].

Отже, основні методичні рекомендації щодо формування ціннісних орієнтацій у психологів:

- використання системного, управлінського, особистісно-орієнтованого та контекстного підходів;
- запровадження занять для поглибленого засвоєння психологами знань про цінності, норми та правила професійної діяльності;
- формування у психологів здатності обирати адекватні шляхи вирішення проблемних ситуацій та прийняття управлінських рішень відповідно до професійних цінностей у сфері практичної психології;
- цілеспрямоване формування у психологів ціннісного ставлення до своєї професійної діяльності;

- активізація рефлексивної діяльності психологів та відпрацювання навичок комунікативної взаємодії відповідно до вимог Кодексу психолога, корпоративної культури діяльності у сфері практичної психології та офіційно-мовного етикету;
- організація спеціальної науково-методичної підготовки фахівців щодо формування ціннісних орієнтацій у психологів.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши інформацію в другому розділі, ми можемо підсумувати, що на базі Львівського державного університету внутрішніх справ нами було проведено емпіричне дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

У дослідженні взяли участь 56 студентів першого (26 чоловіків) і другого (30 молоді) курсів віком 17-19 роки.

Метою емпіричного дослідження є вивчення професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Для перевірки професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів – студентів Львівського державного університету внутрішніх справ ми використовували наступні методи діагностики: для визначення рівня усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації використано методику «Нескінченні речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна; з метою визначення змістовного виміру бачення та перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, що ґрунтується на ціннісно-мотиваційних орієнтаціях особистості, використано методику «Професійна мотивація»; методика «Мотиви вибору професії» (МВП); методика вимірювання рівня рефлексивності за А. В. Карповим.

Вибір емпіричних методів дослідження зумовлений нашим баченням феномену усвідомлення перспектив професійної самореалізації як єдності часової та смислової площин, що також залежить від рівня спроможності особистості до самоуправління.

За результатами емпіричного дослідження майбутніх психологів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ встановлено, що для досліджуваних студентів першого та другого курсів із високим рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації характерна конкретність образу майбутнього, реалістичність усвідомлення. У них переважають такі якості, як комунікабельність, довірливість, помірна чуйність, емоційна стійкість, дипломатичність. Вони характеризуються високим рівнем здатності до самоуправління, вміють ставити реалістичні цілі та крок за кроком планувати їх реалізацію. Для студентів, які вирізняються середнім рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації, характерна часткова конкретність образу майбутньої професійної діяльності, ідеалізація своєї професії та своїх здібностей у ній. Для них характерна комунікабельність, ситуативна емоційна стійкість, недостатній рівень сміливості, дипломатичності, довірливості. Вони також демонструють адекватну самооцінку, середній рівень здатності до самоконтролю. Суб'єкти з низьким рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації мають узагальнений образ майбутнього, у них відсутні конкретні уявлення про специфіку можливої роботи на працевитій посаді. Вони емоційно нестійкі, прямолінійні, замкнуті в собі, недостатньо впевнені у власних силах. Такі учні, на нашу думку, потребують психокорекційного впливу.

Нами розроблено методичні рекомендації щодо формування ціннісних орієнтацій у психологів, які передбачають використання системного, управлінського, особистісно-орієнтованого та контекстного підходів; впровадження занять для поглибленого засвоєння психологами знань про цінності, норми та правила професійної діяльності; формування у психологів здатності обирати адекватні шляхи вирішення проблемних ситуацій та

прийняття управлінських рішень відповідно до професійних цінностей у сфері практичної психології; цілеспрямоване формування у психологів ціннісного ставлення до своєї професійної діяльності; активізація рефлексивної діяльності психологів та відпрацювання навичок комунікативної взаємодії відповідно до вимог Кодексу психолога, корпоративної культури діяльності у сфері практичної психології та офіційно-мовного етикету; організація спеціальної науково-методичної підготовки фахівців з питань формування ціннісних орієнтацій у психологів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене ми можемо зробити висновок, що життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього, яка перебуває у взаємозв'язку запрограмованих і очікуваних подій, що залежать від соціальної цінності та сенсу життя окремої людини. Власне, проблема життєвих перспектив полягає в тому, що людина може перейти від спонтанного способу життя до такого, який визначає сама.

У період юності істотного значення набуває особисте майбутнє, розширюються хронологічні межі життєвої перспективи. Ключовою є навчально-професійна діяльність, на основі якої вибір професії та побудова професійного життєвого плану стають важливими складовими самореалізації особистості. Осмислене планування життєвих і професійних перспектив стає центром життєвої ситуації молоді. Від динаміки та успішності професійного самовизначення людини залежить ефективність інших видів самовизначення – особистісного, сімейного та життєвого.

Проблема професійно-особистісного становлення психолога розглядається в науковій психологічній літературі в контексті загальнотеоретичних підходів.

Діяльність психолога, на відміну від інших професій, характеризується специфікою як по відношенню до її предмета – індивідуальності людини, так і по відношенню до знаряддя професійної діяльності – особистості психолога. Така специфіка передбачає відповідні вимоги до спеціаліста як до професіонала та як особистості. Готовність до професійної діяльності психолога вчені визначають як цілісний динамічний комплекс психічних станів і професійно важливих якостей професійного психолога, який є продуктом синтезу багатьох психологічних явищ, що відбувається на певному рівні психології формування фахівця і базується на орієнтації особистості професіонала на людину як об'єкт пізнання і забезпечує ефективність такої діяльності на рівні вимог професії.

Політичне та суспільне життя України змінюється дуже швидко. Щоб відповідати цим змінам, відбувається модернізація ринку праці, змінюються вимоги до спеціалістів усіх профілів. Випускник вищого навчального закладу повинен відповідати не тільки професійним якостям, а й певним особистісним якостям. Сьогодні головним завданням будь-якого вищого навчального закладу України є підготовка фахівця, який буде одночасно професіоналом своєї справи та людиною, яка вміє працювати в команді, нести відповідальність за свої вчинки, володіє емоційним інтелектом тощо.

Професійна підготовка є основною складовою становлення майбутнього психолога як успішного, конкурентоспроможного спеціаліста. Вища освіта України повинна приділяти велику увагу практичній діяльності студентів під час навчання у вищих навчальних закладах. Відзначається, що студенти отримують великий обсяг теоретичних знань і досить малий обсяг практичних навичок. У результаті ми отримуємо спеціаліста, який багато знає, але відчуває проблеми в практичній діяльності. На сьогоднішній день мало хто розуміє важливість розвитку лідерських якостей у майбутніх психологів. Але цей аспект є невід'ємною складовою практичної діяльності успішного фахівця, тому вважаємо, що проблемі професійної підготовки майбутніх психологів слід приділяти достатню увагу.

На базі Львівського державного університету внутрішніх справ нами було проведено емпіричне дослідження професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів.

У дослідженні взяли участь 56 студентів першого (26 чоловіків) і другого (30 молоді) курсів віком 17-19 роки.

Метою емпіричного дослідження є вивчення професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ.

Для перевірки професійних та життєвих перспектив у майбутніх психологів – студентів Львівського державного університету внутрішніх справ ми використовували наступні методи діагностики: для визначення рівня

усвідомлення часової перспективи професійної самореалізації використано методику «Нескінченні речення» Л. Солнцева та Т. Галкіна; з метою визначення змістовного виміру бачення та перспектив професійної самореалізації майбутніх психологів, що ґрунтується на ціннісно-мотиваційних орієнтаціях особистості, використано методику «Професійна мотивація»; методика «Мотиви вибору професії» (МВП); методика вимірювання рівня рефлексивності за А. В. Карповим.

Вибір емпіричних методів дослідження зумовлений нашим баченням феномену усвідомлення перспектив професійної самореалізації як єдності часової та смислової площин, що також залежить від рівня спроможності особистості до самоуправління.

За результатами емпіричного дослідження майбутніх психологів студентів факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ встановлено, що для досліджуваних студентів першого та другого курсів із високим рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації характерна конкретність образу майбутнього, реалістичність усвідомлення. У них переважають такі якості, як комунікабельність, довірливість, помірна чуйність, емоційна стійкість, дипломатичність. Вони характеризуються високим рівнем здатності до самоуправління, вміють ставити реалістичні цілі та крок за кроком планувати їх реалізацію. Для студентів, які вирізняються середнім рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації, характерна часткова конкретність образу майбутньої професійної діяльності, ідеалізація своєї професії та своїх здібностей у ній. Для них характерна комунікабельність, ситуативна емоційна стійкість, недостатній рівень сміливості, дипломатичності, довірливості. Вони також демонструють адекватну самооцінку, середній рівень здатності до самоконтролю. Суб'єкти з низьким рівнем усвідомлення перспектив професійної самореалізації мають узагальнений образ майбутнього, у них відсутні конкретні уявлення про специфіку можливої роботи на працьовитій посаді. Вони емоційно нестійкі, прямолінійні, замкнуті в собі, недостатньо

впевнені у власних силах. Такі учні, на нашу думку, потребують психокорекційного впливу.

Тому в навчальному процесі Львівського державного університету внутрішніх справ необхідно враховувати мотиваційну спрямованість студентів і створювати необхідні умови для формування адекватного уявлення про ціннісно-сміслові аспекти професійної взаємодії у «Іншого». Такий підхід дозволить майбутнім психологам не тільки опанувати систему роботи з різноманітними психологічними проблемами «Іншого», а й сприятиме розвитку професійних установок, функціонально-рольових позицій в «Іншого». діяльності. Це стає особливо актуальним у разі наявності нерефлексованих особистісних труднощів самого психолога, перенесення їх на ситуацію психологічної допомоги.

Нами розроблено методичні рекомендації щодо формування ціннісних орієнтацій у психологів, які передбачають використання системного, управлінського, особистісно-орієнтованого та контекстного підходів; впровадження занять для поглибленого засвоєння психологами знань про цінності, норми та правила професійної діяльності; формування у психологів здатності обирати адекватні шляхи вирішення проблемних ситуацій та прийняття управлінських рішень відповідно до професійних цінностей у сфері практичної психології; цілеспрямоване формування у психологів ціннісного ставлення до своєї професійної діяльності; активізація рефлексивної діяльності психологів та відпрацювання навичок комунікативної взаємодії відповідно до вимог Кодексу психолога, корпоративної культури діяльності у сфері практичної психології та офіційно-мовного етикету; організація спеціальної науково-методичної підготовки фахівців з питань формування ціннісних орієнтацій у психологів.

В підсумок роботи, ми можемо сказати, що наше дослідження не вичерпує глибини вивчення даного питання й передбачає подальший пошук у напрямі його більш докладного та поглибленого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абаніна Г. В. Використання наративних практик для подолання наслідків психотравмуючих ситуацій. Особистість в умовах кризових викликів сучасності. Матеріали методологічного семінару НАПН України (24 березня 2016 року) / За ред. академіка НАПН України С. Д. Максименка. Київ, 2016. С. 427–433.

2. Антонова Н. О. Спрямованість особистості та мотивація професійного становлення студентів психологічного факультету // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. 7. Вип. 19. К., 2014. С. 28–31.

3. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). К.-Рівне: Видавець Олег Зень, 2017. 172 с.

4. Галян О. І. Мотиваційно-ціннісний компонент професійного вибору майбутніх психологів на етапі оптації // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ: збірник наукових праць. Серія психологічна. Львів: ЛьвДУВС, 2012. Вип. 1. С. 122–131.

5. Гутиря М. О., Кононова М. М. Особливості професійної самоактуалізації студентів-психологів, які переживають кризу фахової готовності. Психологія і особистість. 2021. № 2 (20). С. 82–92.

6. Гончаренко Т. Сутність поняття «професійна підготовка майбутніх інженерів – програмістів» // Теорія і практика управління соціальними системами. 2017. Вип.3. С. 27–36.

7. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Вікторія Анатоліївна Гупаловська. Львів., 2015. 191 с.

8. Гуцало Е. Система тестових завдань та творчих задач з психології: Модульний контроль знань студентів педагогічного університету. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. 174, с.

9. Дьяконов Г. Психологічні особливості професійної мотивації майбутніх психологів. Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки». 2012. Вип. 106. С. 39–48.

10. Євдокимова Н. О. Психологічні основи професійного консультування: навчально-методичний посібник. Миколаїв, Іліон, 2015. 384 с.

11. Іващенко А. І. Професійна рефлексія як механізм саморозвитку майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2020. 248 с.

12. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи: монографія / П. Ю. Саух та ін.; ред. П. Ю. Саух. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 443 с.

13. Карамушка Л. М., Андрєєва І. А. Психологія відданості персоналу організації (на матеріалі діяльності банківських структур) : монографія. Київ – Львів : Галицький друкар, 2012. 212 с.

14. Кокур О. М. Чинники та психофізіологічне забезпечення професійного самоздійснення особистості. Національна академія педагогічних наук України – 25 років : інформаційний довідник. Київ : Видавничий дім «Сам», 2017. С. 134–140.

15. Корень Т. О. Модель професійного розвитку майбутнього психолога у вищому навчальному закладі. Особистість в єдиному освітньому просторі : Електронний збірник наукових праць Запорізької обласної академії післядипломної педагогічної освіти. 2011. № 3 (4). URL: https://virtka-fedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp4/psihologia/koren.pdf.

16. Левенець А. Є. Психологічні особливості становлення життєвої перспективи в юнацькому віці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2016. 20 с.

17. Лепіхова Л. Соціально-психологічні передумови постановки життєвих завдань. Соціальна психологія. 2014. №2. С.102-117

18. Ничкало Н. Г. Неперервна професійна освіта як філософська та педагогічна категорія // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. 2011. Вип. 1. С. 9–22.

19. Нікітіна І. В. Психологічні особливості суб'єктного самовизначення особистості в період повноліття :автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2010. 18 с.

20. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С. Д. Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Видво СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.

21. Павленко О. В. Життєві перспективи особистості. Психологічний часопис. 2019. №2. Вип. 22. С. 184–196.

22. Павленко О. В. Time orientation of personality provided under the conditions. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія психологія. 2018. Вип. 65. С. 30–35.

23. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретикометодологічні засади розвитку: Монографія. Чернівці: Технодрук, 2010. 486 с.

24. Панок В. Професійне становлення практичних психологів: досвід і перспективи // Психологія і суспільство. 2013. № 3. С. 135-141.

25. Петренко Н. В. Самоактуалізація та самореалізація особистості у філософсько-освітньому дискурсі. Грані. 2016. № 7. С. 52–57.

26. Підбуцька Н. В. Особливості та чинники самоактуалізації майбутніх інженерів. Вісник Національного університету оборони України. Київ : НУОУ, 2014. Вип. 4 (41). С. 280–286.

27. Підручна І. Б. Психологічний аналіз категорії життєвої перспективи особистості. Психологічні перспективи. 2011. Випуск 18. С. 204-212.

28. Пінська О. Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномена. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. 2018. № 1. С. 36–41.

29. Попович І. С. Соціальні очікування особистості як процес психічної регуляції поведінки. Психологічні перспективи. 2016. Вип. 27. С. 184–194.

30. Посацький О. В. Особливості образу майбутнього в юнацькому віці / Збірник наукових праць інституту психології ім. Г.С. Костюка. К., 2014. Т. 6. Вип. 3. С. 264 – 272.

31. Радзівіл К. П. Професійні очікування майбутніх психологів у навчальному процесі. Актуальні проблеми психології. URL: <http://www.appsy-chology.org.ua/data/jrn/v6/i9/43.pdf>.

32. Романовська Д. Д. Діагностичні можливості опитувальника «Стратегіальне поле психолога» // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації : Український науковий журнал. — Київ : видавничодрукарський комплекс Університету «Україна», 2011. №3. С. 117-122.

33. Романовська Д. Обґрунтування класифікації видів особистісних стратегій діяльності спеціаліста-психолога // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка і психологія : збірник наукових праць. Вип. 524. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. С. 139-150.

34. Романовський О. Г. Особливості професійної підготовки майбутніх психологів в НТУ «ХП» // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. Харків : НТУ «ХП», 2012. Вип. 30-31 (34-35). С. 5-10.

35. Рутина Ю. В. Чинники професійної самоактуалізації державних службовців. Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. Т. 1 : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. 2017. Вип. 46. С. 17–21.

36. Савенкова І. І. Патопсихологія: навчально-методичний посібник. Миколаїв, 2016. 215 с.

37. Санько К. О. Особливості взаємозв'язку емоційного інтелекту та відчуття успішності сучасної молоді // Проблеми сучасної психології: Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип. 34. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. С. 483-494.

38. Семиліт М. В. Проектування майбутнього – метод зростання сили «Я» особистості. Гуманітарні науки. 2012. №2 (4). С.121-126.

39. Сердюк Л. З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців. Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / Ун-т. менедж. освіти НАПН України; редкол.: О. Л. Ануфрієва та ін. Вип. 10(23) / голов. ред. В. В. Олійник. К.: АТОПОЛ, 2014. С. 239-248.

40. Сохань Л., Єрмаков І. Життєва компетентність у технології життєздійснення. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: наук.-метод. збірник. К.: Контекст, 2010. С. 82-86.

41. Старинська Н. В. Особливості самоактуалізації майбутніх психологів у процесі професійної підготовки. Київ : Інтерсервіс, 2015. 178 с.

42. Судак С. Д. Сутнісні сили людини як фактор її самопізнання та самореалізації. Культура і сучасність. К.: Мінкультуризму України, 2017. № 1. С.51–56.

43. Титаренко Т. М. Сучасна психологія особистості. К.: Марич, 2014. 232 с

44. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційний портрет фахівця-психолога: від моделі до індивідуальних інваріантів // Психологія і суспільство. 2012. № 1. С. 118–126.

45. Фурман А. А. Ціннісно-орієнтаційні чинники особистісного розвитку студентів-психологів. Психологія і суспільство. 2014. № 3. С. 148–158.

46. Чаплигін А. Соціальна реадаптація у життєвій перспективі // Соціальна психологія. 2014. № 5. С. 20-24

47. Четверик-Бурчак А. Г. Механізми впливу емоційного інтелекту на успішність життєдіяльності особистості: дис. канд. психол. наук: 19.00.01. Одеса, 2015. 187 с.

48. Чугуєва І. Є., Кузнецова С. В. Психологічні особливості професійної діяльності в системі підготовки майбутніх фахівців / Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН

України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Вип.36. Кам'янецьПодільський : Аксіома, 2017. С. 360-371.

49. Шадських Ю. Г. Психологія і педагогіка: Навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Львів : Магнолія 2017. 319, с.

50. Шевченко В. В. Професіогенеза розвитку особистості студента психолога // Вища школа і ринок праці: інтеграція, модернізація, інтернаціоналізація / Збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної конференції з міжнародною участю. Мукачево, жовтень 2016. С. 95–97.

51. Яценко Т. С. Глубинная психология. Тенденция к психологической смерти: диагностика и коррекция : монография. К. : Вища школа – XXI, 2010. 231 с.

52. Długosz P. Aspiracje życiowe młodzieży pogranicza. 2011. Kraków: Impuls. 186 s.

53. Hinton. K. E. A Practical Guide to Strategic Planning in Higher Education // Society for College and University Planning. University of Michigan's School of Education, SCUP. 2012. 48 p.